

Plotinos: Gnostiklere Reddiye

Plotinus: Against The Gnostics

Hüseyin Aydoğan

Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Felsefesi Anabilim Dalı
Assist. Professor, Sakarya University, Faculty of Theology, Department of Philosophy of Religion
Sakarya, Türkiye
haydogan@sakarya.edu.tr orcid.org/0000-0001-9125-5663

Article Information/Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 01 July/Temmuz 2022

Accepted/Kabul Tarihi: 24 November/Kasım 2022

Published/Yayın Tarihi: 15 December/Aralık 2022

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December/Aralık

Volume/Cilt: 26 **Issue/Sayı:** 3 **Pages/Sayfa:** 1053-1069

Cite as/Atf: Aydoğan, Hüseyin. "Plotinos: Gnostiklere Reddiye". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/3 (Aralık 2022), 1053-1069.
<https://doi.org/10.18505/cuid.1139202>

Aydoğan, Hüseyin. "Plotinus: Against The Gnostics". *Cumhuriyet Theology Journal* 26/3 (December 2022), 1053-1069.
<https://doi.org/10.18505/cuid.1139202>

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology/Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Hüseyin Aydoğan)

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Plotinus: Against The Gnostics

Abstract: Plotinus (204/5-270) is considered the last representative of the ancient Greek philosophical tradition. The *Enneads* serve as the main source for understanding Plotinus' philosophical architecture. In this work, the philosopher attempted to fully explain his own philosophical doctrine. However, there is a treatise in this work that gives the impression of being outside philosophical architecture. This treatise, entitled *Against the Gnostics* (11.9/33), serves two different purposes for researchers. First, the philosopher's own teaching can be verified by this treatise. Second, Plotinus' objections to the Gnostics can shed light on the heated debates of the time. In this treatise, Plotinus develops a detailed counter-position to the Gnostics and directly refutes them. The main outlines are: The universe is the product of an evil creator and is therefore completely evil; renunciation of earthly life with hatred and contempt for it; the doctrine that salvation from the material world can be granted only to a select group by grace. Plotinus developed both a radical rejection of these questions and solutions on how to understand them. In fact, these topics contain questions of human history that go back to the most ancient roots but have not yet lost their relevance. How did the universe come into being? How does the existence of man in this physical world relate to its nature? Is life in this world good or bad? What awaits man after his earthly life? Is redemption possible? We can say that the answers to these universal questions are given by two different traditions: the tradition of philosophical thought and the tradition of Gnostic thought. Although the aforementioned questions are common questions, we note that the answers given by both traditions are not the same. Here, in the treatise of Plotinus, we find one of the first examples of this historical encounter. In the philosophical tradition, the existence of the universe and the world contains a certain degree of beauty and goodness, having emerged from the fullness of the ideal intelligible realm. From this point of view, it can be said that the life that people lead in this world also has a certain value and beauty. Of course, the perfect life to strive for is the heavenly and divine life. But it is said that people can approach that life by leading a disciplined life through virtues and wisdom in this world as well. At this point, it can be said that the *bios theoretikos*, i.e., the life of contemplation, is a preparation for the final goal of eternal life. The tradition of Gnostic thought gives mostly pessimistic and negative answers to these questions. First of all, in their cosmological mythologies, the existence of the universe is presented with the terrible rupture and fall from the realm of light. The world, on the other hand, comes from the hand of a creator who is himself evil, namely *Demiurge*. It inevitably follows that the world itself is an evil and hateful place. Man's life in this world is not only worthless but also to be despised. The redemption of man is possible only through *gnosis*, which is granted to the chosen. Therefore, according to the tradition of gnostic thought, one can also speak of a division of people into two as the chosen and ordinary. If this is the case, there is no point in following moral principles and living a virtuous life in this world. In Plotinus' critique, such a life is a kind of *antinomianism* that ignores all laws and violates moral rules. Plotinus, one of the last system-building philosophers of the tradition of philosophical thought, also offered a refutation against these teachings of Gnostic thought. For the time in which the philosopher lived and the cultural life he experienced are not unacquainted to the Gnostic teachings. It is even known that some of his early students came from the Gnostic tradition. In his refutation, Plotinus not only answers these questions but also attempts to show the inconsistencies of Gnostic thought. In fact, he shows that some elements of Gnostic thought were taken from the ancient philosophical tradition, especially from Plato. This article aims to analyze this rejection based on the text. First, the basic dynamics of the debate are shown, and then the objections of Plotinus are argued. These arguments are examined from the perspective of various Plotinus scholars. In this context, an attempt is made to show the consistency of Plotinus' objections concerning his own philosophy. From this, a judgment is made about the reasons for which the philosopher wrote the *Against to the Gnostics*. Accordingly, it can be said that Gnostic thought is an inconsistent synthesis of philosophical and esoteric teachings. On the other hand, it can be argued that it cannot provide people with a satisfactory solution for worldly life in minimal common.

Keywords: Philosophy of Religion, Plotinus, Gnostics, *Demiurge*, Universe.

Plotinos: Gnostiklere Reddiye*

Öz: Plotinos (204/5-270), Antik Grek felsefe geleneğinin son büyük temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Eseri *Enneadlar*, Plotinos'un felsefi mimarisinin anlaşılabilmesi için temel kaynak görevi görmektedir. Bu eserinde filozof, kendi felsefi öğretisini tekmlen açıklamaya çalışmıştır. Lakin söz konusu eserde, felsefi mimarinin adeta dışında kalyormuş izlenimi veren bir risale

* Bu makale, 24-26 Haziran 2022 tarihleri arasında yapılan 8. Uluslararası Genç Akademisyenler Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ve basılmayan "Plotinos ve Gnostikler" adlı özet tebliğin içeriği geliştirilerek ve değiştirilerek üretilmiş halidir. / This paper which has now been developed and changed is the final version of an earlier announcement called "Plotinus and the Gnostics", not previously printed, but orally presented at a symposium "8th International Young Academics Symposium" at 24-26 June 2022.

bulunmaktadır. *Gnostiklere Reddiye* (II.9/33) başlıklı bu risale, araştırmacılar için iki farklı görev görmektedir. Birincisi, bu risale üzerinden filozofun kendi öğretisi doğrulanabilmektedir. İkincisi ise Plotinos'un Gnostiklere reddiyesi üzerinden o dönemin hararetle tartışmalarına dair pek çok bilgi edinilebilir. Plotinos bu risalesinde, Gnostiklere doğrudan cephe alarak ayrıntılı bir reddiye geliştirmektedir. Ana hatlarıyla bunlar: Evrenin, kötü bir yaratıcının ürünü olduğu ve bundan ötürü de bütünüyle kötü olduğu; insanın içinde olduğu dünyevi yaşamdan istikrahla yüz çevirmesi ve onu takbih etmesi gerektiği; bu maddi âlemden kurtuluşun ancak seçkin bir zümreye lütuf yoluyla verildiği gibi öğretilerdir. Plotinos tüm bunlara hem bir reddiye geliştirmiştir hem de sözü edilen meselelerin nasıl anlaşılması gerektiğine dair çözümler sunmuştur. Aslına bakılacak olursa bu meseleler, insanlık tarihinin kökleri en eskiye dayanan ama bir o kadar da güncelliğini hala yitirmemiş sorularını ihtiva etmektedir. Evren nasıl var olmuştur? İnsanın bu fiziki dünyada var oluşu, mahiyeti itibarıyla nasıldır? Dünya yaşamı iyi mi yoksa kötü müdür? Dünyada sürdürülen yaşamdan sonra insanı ne beklemektedir? Kurtuluşa ermek mümkün müdür? Bu evrensel geçerlikteki sorulara iki farklı gelenekten cevaplar sunulduğunu söyleyebiliriz: Felsefi düşünce geleneği ve Gnostik düşünce geleneği. Bahsi geçen sorular her ne kadar müşterek sorular olsa da her iki geleneğin verdiği cevapların aynı olmadığını gözlemliyoruz. İşte Plotinos'un risalesinde, bu tarihi karşılaşmanın ilk örneklerinden birini buluyoruz. Felsefe geleneğinde evren ve dünyanın var oluşu, ideal kavranır âlemden taşma sonucu olduğundan ötürü, belirli ölçüde güzellik ve iyilik taşımaktadır. Buradan hareketle insanın bu dünyada sürdürdüğü yaşamın da bir ölçüde değer ve güzellik içerdiği söylenebilir. Elbette hedeflenen mükemmel yaşam, semavi ve ilahi yaşamdır. Ama insanın bu dünyada da erdemler ve bilgelik yoluyla disiplinli bir yaşam sürerek bu hayata yaklaşabileceği ileri sürülmektedir. Bu noktada *bios theoretikos* yani temaşa yaşamının, nihai gaye olan sonsuz yaşama bir hazırlayıcı olduğu söylenebilir. Gnostik düşünce geleneği ise bu sorulara ağırlıklı olarak kötümser ve olumsuz cevap vermektedir. Öncelikle kendi kozmolojik mitolojilerinde evrenin var oluşu, Işık Krallığından korkunçluklarla dolu kopuş ve düşüş süreci ile takdim edilmektedir. Dünya ise, zaten bizzat kendisi kötü olan bir yaratıcının yani Demiurgos'un elinden çıkmıştır. Bunun zorunlu sonucu olarak dünya, kendinde kötü ve nefret uyandırıcı bir yerdir. İnsanın bu dünyadaki yaşamı, değersiz olduğu kadar aynı zamanda onu hor görmeyi de gerektirir. İnsanların kurtuluşu, ancak seçilmiş kimselere lütfedilen gnosis yoluyla mümkün olabilir. Dolayısıyla Gnostik düşünce geleneğine göre insanların, seçilmişler ve sıradanlar olmak üzere ikiye ayrıldığından da söz edebiliriz. Hal böyle olduğunda bu dünyada ahlaki kaideleri gözetmenin ve erdemli bir yaşam sürmenin anlamı kalmamaktadır. Plotinos'un eleştirisiyle, böyle bir yaşam tüm yasaları görmezden gelen, ahlaki kuralları çiğneyen bir tür ibahadır. İşte felsefi düşünce geleneğinin sistem kurucu son filozoflarından Plotinos da Gnostik düşüncenin bu öğretilerine karşı bir reddiye sunmuştur. Çünkü filozofun içinde yaşadığı dönem ve tanık olduğu kültür yaşantısı, Gnostik öğretilere yabancı değildir. Hatta ilk dönem öğrencilerinin, bir kısmının Gnostik gelenekten olduğu dahi bilinmektedir. Plotinos reddiyesinde bu sorulara cevap vermekle kalmayıp Gnostik düşüncenin tutarsızlıklarını da göstermeye çalışmaktadır. Nitekim kimi Gnostik düşünce unsurlarının, köken itibarıyla antik felsefe geleneğinden özellikle de Platon'dan alınarak oluşturulduğunu sunmaktadır. İşte bu makalede metin esaslı olarak söz konusu reddiye üzerine bir inceleme yapılması planlanmaktadır. Öncelikle tartışmanın temel dinamikleri gösterilip, ardından Plotinos'un itirazları argümanlaştırılmıştır. Bu argümanlara çeşitli Plotinos araştırmacılarının perspektifinden ışık tutulmuştur. Bu bağlamda, Plotinos'un itirazlarının kendi felsefi sistemi açısından tutarlılığı da gösterilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak filozofun hangi nedenlerle *Gnostiklere Reddiye*'yi kaleme aldığı üzerine bir hüküm çıkartılmıştır. Buna göre Gnostik düşüncenin, felsefi ve ezoterik öğretilerden oluşturulmuş tutarsız bir sentez olduğu söylenebilir. Diğer taraftan insanlara, asgari müşterekte dünya yaşamına dair tatmin edici bir çözüm sunamayacağı da belirtilebilir.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi, Plotinos, Gnostikler, Demiurgos, Evren.

Giriş

Antik Felsefe geleneğinin son büyük filozofu Plotinos'un (204/5-270) kurduğu felsefi sistem kadar yaşam öyküsü de oldukça etkileyicidir. Öğrencisi Porphyrios tarafından kaleme alınan bir tür biyografi veya bazı araştırmacılar tarafından *hagiografi* olarak tespit edilen bu yaşam öyküsü, filozofa dair nitelikli bilgiler içermektedir. Bu eserde Gnostikler meselesi dikkat çekici bir şekilde karşımıza çıkar ve meselenin ne olabileceğine dair okurda merak uyandırır. Üstelik *Enneadlar*'da *Gnostiklere Reddiye* adıyla görece bazı traktatlardan daha uzun müstakil bir felsefi risale vardır. İşte bu çalışmanın amacı, Plotinos ve Gnostikler meselesini hem felsefi hem de tarihi olarak mercek altına almaktır.

Öncelikle bu çalışma, Gnostisizm üzerine bir soruşturma yürütmeyi hedeflememektedir. Söz konusu tarihi ekol, kökeni yahut gelişimi ile bu makalenin sınırları dışında kalmaktadır.¹ Çalışmanın kapsamı, Türkçede neredeyse sadece yaşam öyküsünden ve az sayıdaki bazı ikincil kaynaklar² üzerinden bilinen Gnostikler meselesini ilk defa metin temelli ve bütüncül olarak etüt etmekten ibarettir. Elbette Gnostiklere dair bazı fikirlere ve tartışmalara yer verilecektir ama odak noktası mümkün olduğunca Plotinos'un Gnostiklere reddiyesinde sabit kalacaktır. Çalışma, iki ana hat üzerinden yürütülecektir. İlki, Plotinos'un ilgili metin özelinde Gnostiklere dair düşünceleri ve onlarla temel münakaşa noktaları; ikincisi ise Plotinos'un yaşadığı dönemde Gnostiklerle olan mücadelesine dair bazı felsefi tartışmalara yer vermek olacaktır. İkinci hat üzerinde, önemli bazı Plotinos uzmanlarının perspektifleri de göz önünde bulundurulacaktır.

1. Plotinos ve Gnostikler Meselesi

Plotinos'un Gnostiklere olan muhalif tavrı kabaca şu şekilde özetlenebilir: Gnostikler, o dönemde evrenin tüm her şeyiyle birlikte son tahlilde güzel/iyi oluşunu reddetmekte ve dolayısıyla dünya ve dünyevi yaşamın kötü oluşunu kabul etmektedirler; toplumsal düzenin iyileştirilmesine sırt çevirmişler ve erdemli yaşamın imkânına kayıtsız kalmışlardır.³ Fakat Plotinos'un *Enneadlar*'da, Gnostikler sözcüğünü hiç kullanmadığı, sadece iki yerde *gnosis* sözcüğüne değindiği belirtilmelidir. *Gnostiklere Reddiye*[GR] başlıklı ana metinde dahi Gnostikler sözcüğünü kullanmaz. Gnostiklerden sadece 'onlar' diye bahseder veya cümleyi edilgin yapıda kurar. Bu başlığın, metne uygun görülmesi, Porphyrios'un ilavesidir ve bunu, Plotinos araştırmalarında *Vita Plotini*[VP] olarak bilinen *Yaşam Öyküsü*'nün 16. Pasajında belirtir. Bu pasajda Porphyrios, Plotinos'un, Hıristiyan ve Pagan Gnostiklerin öğretileriyle mücadele ettiğini ve adını kendisinin vermiş olduğu bu metinden sonra mücadeleyi öğrencileri olarak kendisinin ve Amelios'un devraldığını yazar. İlginçtir, Porphyrios, Mani ve Maniheistlerin zehirli öğretilerini resimleyerek gizlediklerini ve insanların ruhlarını yiktıklarını söylemektedir.⁴ Öğrencilerin reddiyelerinden Zerdüştlük karşıtı bulgular edinildiği için o dönemde Gnostiklerin bir kısmını, bunların oluşturduğu çıkarımında bulunulabilir. Porphyrios'a göre, Zerdüştlük metinlerini apokrif,

¹ Konuyla ilgili bk. Şinasi Gündüz, "Gnostik Mitolojide Düşüş Motifi: Demiurg Düşüncesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1997), 121-165. Giovanni Floramo, *Gnostisizm Tarihi*, çev. Bilal Baş-Selma Baş (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005), 13-57. Harun Işık, "Gnostisizmin Genel Teolojik Arka Planı, Tarihsel Gelişimi", *Gnostik Akımlar Okültizm Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, ed. Hulusi Arslan vd. (Malatya: İnönü Üniversitesi Matbaası, 2012), 29-43.

² Kazanç tarafından sunulmuş "Yeni Eflatuncu Felsefede Gnostik Unsurlar ve Tesirleri" adlı önemli bildiri de ağırlık noktası, Yeni Eflatunculuk üzerinden ele alınmıştır. Elbette Plotinos üzerinden bazı tartışmalar yürütülmektedir, ama özellikle Bir ve sudur öğretisi ile sınırlı kalmıştır. Çalışmada Gnostisizmin, Yeni Eflatunculuk üzerine etkisi olduğu ima edilmektedir. Buna Plotinos özelinde katılmak zor görünüyör; Gnostiklerin Plotinos düşüncesine etkide bulunduğu veya dahası Plotinos'un bir Gnostik olduğu iddiaları kuvvetli delillerle gösterilmelidir. Çalışmada sunulan benzerlik delillerinden ilki, her iki öğretilerde de mevcut olan Bir'e sıfat yüklenememesi; ikincisi, sudur benzerliği; üçüncüsü ise, Bir'den taşan madde meselesidir. Şimdi ilk delildeki öğretinin asıl kaynağı Platon (ör. *Timaios* 40d; *Devlet* 504e-509c; *Kratylos* 400d-401a) ve Philon'dur ("...benim özüm: olmaktır, ama adlandırılabilir olmak değil"; "Tanrı yalnızca kavranamaz olandır" bk. Josef Hochstaffl, *Negative Theologie: Ein Versuch zur Vermittlung des patristischen Begriffs*, München: Kösel Verlag, 1976, 34). Sunulan ikinci benzerlik, sudur meselesidir. Bir'den, Tanrı'dan yahut Gnostik Işık Tanrısından ortaya çıkma şeklinde izah edilecek bir sürecin-*proodos*'un birbirleriyle benzerlik taşıması gayet doğaldır ve beklenilirdir. Ama Plotinos, kendi sudur öğretisini de haddizatında bunları 'ilk dile getiren ben değilim; büyük Platon ve Parmenides'tir; ben sadece onları şerh ediyorum' diyerek ifade etmektedir (*En.5.1.8.1-15*). Kaldı ki Plotinos, Gnostiklerin bu sudur öğretisini Platon'dan aldıkları halde sanki ilk kendileri icat etmişçesine davranmalarına şiddetle karşı çıkmaktadır. Bu mesele, çalışma içinde etraflıca incelenecektir. Üçüncü benzerlik ise, Bir'den taşan madde meselesidir. Ancak bu, Plotinos'a pek uygun bir ibare değildir. Plotinos düşüncesinde Madde, Bir'den sudur edemez; madde, Bir'in ışımamasının uzanamadığı karanlık ve kötü bir sahadır. Madde, formdan uzak, hatta form almaya iştiahta dahi bulunmayan ham bir yokluktur denebilir. Kazanç, çalışmasında (s.90; s.136) 'Plotinos, felsefesini dış dünyaya ilişkin tüm değerleri yok sayma ilkesi üzerine bina etmiştir' demektedir. Bu, aşırıya kaçan bir iddia gibi görülebilir. Çünkü Plotinos öğretisini Nous ve Bir'in teması üzerine bina ederken dış dünyayı bütünüyle yok saymamıştır. bk. Cevdet Kılıç, "Plotinus'ta Sudurla İnen ve Aşkla Yükselen Çift Kutuplu Hakikat Anlayışı", *Kelam Araştırmaları* 7/1 (2009), 50. Örneğin insan, bu dünyanın güzelliklerini idrak edebilmeli ki, Nous'daki asli güzelliğe iştiahtı duyabilsin (*En.2.9.16*). Plotinosçu insan, müziği ve aşkı bu görülür âlemden tecrübe ederek yükselmelidir. Plotinos'un erdem öğretisi, bu dünyadan adım atılacak bir merhaleler silsilesini tazammun eder. Duyu algıları hiç kuşkusuz geçicidir, yanıltıcıdır ama yine de oradan başlanmalıdır. Çünkü filozofun kendi sözleriyle 'algılarımız bize ulak olarak hizmet eder; Nous-Akıl ise kral olarak üzerimizde hüküm sürer' (*En.5.3.3.62-65*). Mezkur çalışma için bk. Fethi Kerim Kazanç, "Yeni Eflatuncu Felsefede Gnostik Unsurlar ve Tesirleri", *Gnostik Akımlar ve Okültizm Sempozyumu: Bildiriler* (Malatya: İnönü Üniversitesi Matbaası, 2012), 85-138.

³ Mehmet Murat Karakaya, "Plotinos'un Siyaset Teorisi", *Beytülhikme* 10/1 (2020), 170-171.

⁴ Mehmet Alıcı, *İşğin Elçisi Mani ve Gnostik Düşüncesi* (İstanbul: Divan Kitap, 2018), 170, 200.

düzmece, asılsız olarak kanıtlamaya çalışmalarındaki gerekçe, bu öğretiyi savunan bazı temsilcilerin halkı kandırarak pek çok taraftar toplamış olmalarıdır.⁵ Bu arada GR'ye, Porphyrios'un teklif ettiği bir başlık daha vardır: *Kozmosun Yaratacısı Demiurgos'un Kötü ve Kozmosun Kötü Olduğunu Söyleyenlere Reddiye*. Bu alternatif başlık bile meselenin özüne dair fikir verebilir.⁶

Plotinos'un İskenderiye geçmişi ve İskenderiye'nin, döneminin çok canlı bir felsefe/kültür yaşantısına sahip olduğu bilindiğinden ötürü, filozofun Gnostiklerin öğretilerine bizzat tanık olduğu söylenebilir. Bu noktada Kirchner'in tespiti şöyledir: "Gnosis antik doğu düşüncesi, Yeni-Platonculuk ise antik batı düşünce geleneğinin evrensel insanlık ideası altında yeniden doğuşudur. Bunların arasından mezkûr ideanın, her iki geleneğin kendine özgü unsurlarından arınmış halde Kilise[Hıristiyanlık] yükselir. Antik dünyadaki doğu-batı karşıtlığı, Hıristiyanlığın sönümlemesinden önce, Gnostikler ve Yeni-Platonculuk arasındaki mücadelede son kez sahneye çıkar."⁷ Kirchner, bu karşılaşmada Doğu'nun verdiği ilk reaksiyonun, Helenistik geleneğin gurur ve övünçle kendilerini dayandırdıkları Grek mirasının özgünlüğüne karşı çıkmak olduğunu söyler. Özellikle Gnostikler, bu karşı çıkışı ileriye taşıyarak Platon ve Pythagoras'ın öğretilerinin kökenini, kadim doğu hikemiyatı ve vahiy metinlerine dayandırmışlar; filozofları da, o külliyatı adeta sahiplenmekle itham etmişlerdir. Kirchner, Gnostiklerin bu iddialarındaki emin tavrın ve hatta büyüklemenin gücünü, *gnosis* dedikleri doğrudan/dolayısız tanrısal aydınlanmanın sahipliğine dayandırmaktadır.⁸

Floramo, *gnosis*i, doğrudan gözlemlenmeye başlayan konuşma ve diyalektik vasıtasıyla elde edilen bir bilgi olup, görünmeyen gerçeklikler dünyasına ait bilginin ise akıl gözüyle müşahedesini sağlayan sistematik bir doğal yetenek olarak açıklar. Floramo, kavramsal açıklamanın yanında *gnosis*in, Gnostik terimiyle ilişkili olarak daha kapsamlı bir anlam taşıdığını, Tanrının bir hediyesi olan ve içinde onu elde edeni kurtarabilecek gücü taşıyan meta-rasyonel bir bilgi formu anlamı kazandığını ekler. Dolayısıyla *gnosis*, kişiyi, kozmik gizemlerin anahtarına sahip ve *axis mundiye*⁹ dair muammaları çözmeye yetili kılmaktadır. *Gnosis* tüm sırların, gizemlerin, kadim büyük soruların bilgisi olup aynı zamanda bilen kişiyi de kurtaran, onu *erdiren* bir bilgidir. Floramo'ya göre, "bilgi [*gnosis*] sahibi bir kimse yukarılardandır. O çağrıldığında duyar, çağrıya cevap verir, kendisini çağırana döner ve ona yükselir. Hangi şekilde çağrıldığını da bilir. Bu bilgiye sahip olan böylelikle nereden geldiğini, nereye gittiğini bilir."¹⁰ Alıcı ise, daha dikkat çekici bir ifadeyle Gnostisizmi, birçok dini anlayış ve kültü yorumlayarak buluşturan fakat bununla birlikte hiçbir dini düşünce ve geleneğe de ait olmayan bir *üst söylem dili* olarak takdim eder.¹¹

Belki de vahiy ile felsefe arasında günümüze kadar uzanan muhtelif görüş, tartışma yüklü mirasın en erken örneklerine – elbette Philon'dan sonra- örtük biçimde Plotinos'un bu metninde rastlanmaktadır. Bu meyanda Kirchner'in tespit ettiği polemikte, taraflar şöyledir:

"Bir tarafta ilke olarak vahiy, diğer tarafta özgür düşünce; birinde sonsuz kudretler dizgesini belirlemeye yönelik hayalî başına buyruklu, diğerinde bu belirlemeyi üstlenen katı diyalektik hâkimdir. İlkinde dünya, *düşüşü* müteakiben ortaya çıkan ve yine zamanı geldiğinde çökmeye mahkûm bir doğum olarak belirlenmişken, ikincilerde tanrısal gücün zorunlu ve sonsuz suduru olarak belirlenmiştir. Gnostiklerde görüngüler âlemi, kötü ruhun nefret edilen ikametgâhı olarak, diğerlerinde ise en yüksek güzelliğin temsili, ahenkli bütünlük, tanrısal yaşamın her köşesine sindiği bir yer olarak tasavvur edilir. İlkinde talihli kişilerin, daha ulvi bir davetle seçilmesi, cennetvâri bir dünyaya buyur edilmesi ve tanrısal temaşanın o kimseleri dünyevi anlayışın ve dünya yasalarının sınırları üzerine çıkarması söz konusuyken, ikincilerde akıl ve ahlaka tam bağlılığın yol gösterdiği özgürlük ve Birle birleşme¹² söz konusudur. İlkinde Tanrı/sallık, saf ışık olarak sunulup ondan ortaya çıkanlar da aether/esir ile dolu ışık âleminin teşekkül parçaları şeklinde açıklanır. Tanrısallığın karşısında sonsuz kudreti ile madde yer alır. Dolayısıyla duyulur âlemin yaratılışı, bu karanlık maddî âlemde kaybolmuş ve bu kaybolmuşluğu ile birçok ışık varlığını kendiyile birlikte aşağı sürüklemiş ışık ruhu ile gerçekleşir. Aşağıya inen bir

⁵ Porphyrios, "Plotinus'un Hayatı ve Çalışmalarının Düzenlenmesi Hakkında", çev. Mehmet Murat Karakaya, *Eskiye*ni 35 (Kasım/2017), 128.

⁶ Porphyrios, "Plotinus'un", 138.

⁷ Carl Hermann Kirchner, *Die Philosophie des Plotin* (Halle: H. W. Schmidt, 1854), 200.

⁸ Kirchner, *Die Philosophie*, 201.

⁹ Eliade'ye göre *axis mundi*, gök ile yeri birbirine bağlayan, farklı âlemler arasında geçit kuran ve pek çok uygarlıkta kendine mahsus kültler oluşturmuş simge. Eliade'nin derinlikli araştırmasına göre, *axis mundi*, bir hiyerofani olarak ağaç, kutsal şehir yahut tapınak formunda ortaya çıkabilmektedir. Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, çev. Lale Arslan (İstanbul: Kambur Yayinevi, 2003), 29, 296.

¹⁰ Floramo, *Gnostisizm*, 98-99.

¹¹ Alıcı, *Işığın Elçisi*, 15-16.

¹² Plotinos'da, Bir ile birleşme ve mistik tecrübeyle ilgili kapsamlı bir analiz için bk. Hüseyin Aydoğan, "Plotinos Düşüncesinde Mistik Tecrübe", *İlahiyat Alanında Teori ve Araştırmalar*, ed. Nurten Kırtter (İzmir: Serüven Yayinevi, 2022), 41-42.

Aeonun¹³ sihirli kurtarıcı sayesinde ruha, geri dönüş yolu açılır ve Zerdüştilikteki gibi ya zıtlıkların birbirinden tamamen sonsuza kadar ayrışmasıyla yahut tanrısal *apokatastasis*¹⁴ ile sonuçlanır. Yeni-Platonculukta ise kesin bilgiye dayalı bir sistem vardır. Öncelikle onun kılavuzları düşünürlerdir, peygambersi kâhinler¹⁵ değil. Onlar hidayete erdirmeyi değil ikna etmeyi amaçlar; kurdukları ancak bir okuldur, *kült* değil. Hayal gücüne dayalı başına buyrukluktan izler yoktur öğretilerinde. Dünyaya aşkın âlem, saf kavramdır-noetiktir; dolayısıyla ışık âleminin yerine idealar âlemi hüküm sürer. Tanrı/sallık, nihayetinde saf düşünmenin en yüksek düzeydeki soyutlamasından ibarettir. İnsanın yazgısını mükemmelleştirmek kendi elindedir. Duyulur âlemin korkutuculuğu yahut baştan çıkarıcılığı irade gücüyle alt edilebilir ve her şeye rağmen derin tefekkür ve temaşa ile bu hayatta tanrısal yaşam sürülebilir.¹⁶

Kalligas, benzer soruşturmayı ele aldığı makalesinde Plotinos ile Gnostikler arasında üç öğretilerde benzerlik tespit eder. Bunlardan ilki, en üst ve aşkın ilkenin, her iki öğretilerde tanımlanamaz ve dile getirilemez oluşudur. Her iki öğretilerde, negatif teolojiye ait unsurlara rastlanmakla birlikte O'ndan ancak Tanrı yahut Baba olarak bahsedildiğinin altını çizer. İkincisi ise, Gnostik *Pleroma*'nın,¹⁷ Platoncu/Plotinosçu idealar âlemi ile benzerlik taşımasıdır. Üçüncüsü Gnostik *Sophia*'nın, Plotinosçu Evren-Ruhu ile eş değer olması meselesidir. Her iki eş unsur da, bir taraftan tutkulu bir şekilde Baba'yı temaşa etmek diğer taraftan maddi evrenin değişim ve dönüşümleriyle meşgul olmaktan ötürü ikircikli bir tutum sergilemektedir. Fakat Kalligas çalışmasında, görünüşteki yüzeysel bazı benzerliklerin, her iki öğretinin daha derinden ayrıştığı temel metafizik doktrinlerinin anlaşılmasının önüne geçmemesi ihtiarında bulunur.¹⁸

Floramo'nunki gibi kapsamlı bir Gnostisizm tarihi sunan metnin, bu çatışmada Plotinos'a yer vermemesi beklenemez. Floramo, filozofun, bu dünyaya sanki güzel değilmiş veya maddi varlıkların en mükemmeli değilmiş gibi yaklaşımlarından ötürü ve dolayısıyla kozmosun mükemmelliğini kabul etmeyişlerinden ötürü Gnostikleri eleştirdiğini belirtmektedir.¹⁹ Floramo ikinci olarak, kötülüğün kaynağı meselesini gösterir. Gnostikler, kozmosu; cahil, kibirli bir yaratıcının ürünü, kötünün bir enkarnasyonu olarak görmektedirler. Plotinos'a göre, bu düşünceleriyle Gnostikler, apaçık bir tenakuz içerisindedirler. Eğer kötülük bu âleme, Nous ve Evren-Ruhu ile taşınıyorsa o halde, kutsalın kendi bağrından, ilahi mükemmelliğin dünyası *pleromadan* kaynaklanmaktadır.²⁰ Çünkü geriye kötülüğün dayandırılabilceği başka bir seçenek kalmamaktadır.

Sinnige, hazırladığı şemaya göre, Plotinos'un Gnostiklere benzeyen fakat onlara eleştiri getirdiği görüşlerini 4 noktada özetler. İlki, Gnostik mitolojideki *Sophia*'nın inışı öğretisidir. Plotinos buna, Ruhun tanrısal vazife ve metafizik yasalarla uyumlu - yani doğayı canlandırma ve düzenlemesi- öğretisiyle karşı çıkmaktadır. Dolayısıyla yaratma, ancak Ruhun yukarıda kalmasıyla mümkündür. İkinci öğreti, söz konusu inışın bir düşüş/kopuş veya günah/cürüm olduğu anlatısıdır. Plotinos buna, bir düşüşün

¹³ *Aeon*: Gnostik mitolojide, Yüce-Tanrının etrafında yer alan ve düşünmesiyle tezahür eden, sayısına dair 7, 9, 365, sonsuz gibi çeşitli rivayetlerin olduğu ışık âlemlerinin her biri. Gündüz, "Gnostik Mitolojide", 134.

¹⁴ *Apokatastasis*: Kuşçu'ya göre, "Valentinyan anlayışta ruhsal olan her şey, gnosisle biçimlendiğinde ve mükemmelleştiğinde, dünyanın sonu gelir. Restorasyon anlamına gelen *apokatastasis* terimi, Valentinyan anlayışta eskatolojik bir kavramdır ve kökeni Yahudi-Hıristiyan geleneğindeki *Endzeit* düşüncesine dayanır. Restorasyon, Mesih'in getirdiği gnosıs aracılığıyla mümkündür. Gnosıs, kişinin asli koşulunun restore edilmesidir ve günahın nedeni olan maddi doğayı yok etmelerine imkân verir. Gnosisle o, maddeyi tüketerek, çokluktan birliğe doğru kendini arındırır (Hakikat İncili 25:10-20). Bilgiye sahip olan özgür bir insandır ve özgür insan günah işlemez ve günah işleyen kişi, günahın kölesidir (Philip İncili 83: 18-21)." Emir Kuşçu, "Gnostik Hıristiyan Bir Akım Olarak Valentinyanizm", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2011), 121.

¹⁵ *Peygambersi Kâhin* karşılığı ile hem Mesih, hem Nag Hammadi yazmalarındaki mevcut pek çok apokaliptik vahiy metni, hem de Tanrı ile insan arasında iletişim kuran bilici ve görücüler kastediliyor. Aydın'a göre, Gnostik kurtuluş, gnosıs merkezinde anlaşılmalı ve şöyle gerçekleşmektedir: "Sonunda, şeytanların/kötü ruhların yaptıklarının farkına varan ve insanın acınacak durumu karşısında harekete geçen Yüce Tanrı, onu kurtarmak için Oğlunu gönderir. Tebliğde bulunur ve insanlara şifa dağıtır ancak, asıl görevi, uzay boyunca şeytani güçlerin ileri karakolu oldukları gezegenlerin birinden diğerine geçerken, ihtiyaç duyulacak olan kutsal parolayı *Seçilmiş'e* vermektir. Babaya ulaşınca kadar geçilecek olan bir dizi safhada ona yol göstermek için önden gider." bk. Fuat Aydın, "Sır Dinlerinde Kurtuluş: Orfizm-Mitraizm-Gnostisizm", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2003), 197.

¹⁶ Kirchner, *Die Philosophie*, 207-208.

¹⁷ *Pleroma*: Maddi alemden mutlak olarak arınık ve uzak yüce Tanrının âlemi, mutlak doluluk, mükemmellik. Maddi âlem, dış karakter *Sophia*'nın Babayı bilmek isteme cürmünden ötürü buradan kovulması ve düşüşüyle belirginlik kazanır. bk. Kuşçu, "Gnostik Hıristiyan", 104-105. Valentinyan Ptolemaeos'a göre *Pleroma*, Derinlik yahut Ata-Baba ile onun kendini düşünmesiyle ondan ilk sadır olan Sessizlik yahut Ennoia adlı iki *Aeon* çiftinden ortaya çıkmıştır. bk. Paul Kalligas, "Plotinus against the Gnostics", *Hermathena* 169 (2000), 122.

¹⁸ Kalligas, "Plotinus", 119-120.

¹⁹ Floramo, *Gnostisizm*, 122-123

²⁰ Floramo, *Gnostisizm*, 124-125.

olamayacağı iddiasıyla karşı çıkmaktadır; çünkü düşünüş kabul edilirse, Ruhun Nous'u temaşa ederek yaratması kesintiye uğrayacaktır. Plotinos bunun günah da olmayacağını, bilakis Ruhların Bir'den ayrılmasının sebebi olarak onların kendi benlik iddialarını ve böbürlenmelerini göstermektedir. Bu durum, Ruhun hem bu hem de öbür âlem arasında amfibik bir öze sahip varoluşunu ortaya koymaktadır. Asli günah olarak kabul edilecek olursa Ruhun yalnızca bu dünyadaki varoluşa hapsolmesi gerekecektir. Üçüncü öğreti, Gnostik mitolojinin farklı versiyonuna odaklanarak Sophia'nın düşmediği yahut aşağıya inmediği, yalnızca karanlığı aydınlattığını sunmaktadır. Plotinos bunu alaycı bir üslupla karşılamakta, karanlığın yahut maddenin Ruhtan önce var olduğu şeklinde anlaşılabilir örtük bir anlatıya müsaade etmemektedir. Dördüncü öğreti, Gnostik mitolojinin başka bir versiyonu olan Sophia'nın, kavranır âlemi hatırlama yoluyla yarattığına dayanmaktadır. Bu görüş, Plotinosçu Evren-Ruhunun, Evreni yaratma öğretisiyle yakınlık taşımaktadır. Üstelik onun üst âlemden düşerek yaratması şeklindeki diğer Gnostik mitlerle karşılaştırıldığında daha kabul edilebilir durmaktadır. Fakat Sinnige ilave olarak, Plotinos'un tek izahının bu olmadığını; özellikle temaşa ile yaratma öğretisini geliştirerek Gnostiklerden ayırdığını vurgulamaktadır.²¹

Kirchner, Plotinos'un, Gnostik *pleromayı* dolduran sonu gelmez tanrılar/tanrısallar dizgesinin lüzumsuzluğundan yakındığını belirtir. Bu âleme aşkın güçler olarak Evren-Ruhu, Nous ve nihai mercii olarak İyi yeterlidir. Bilhassa sonsuz mükemmel tanrısal Nous'da, potansiyel ve aktüel, temaşa eden ve planlayan, dingin ve hareket eden akıl olarak ayırım yapmak veya düşünen akli, Nous'dan, düşündüğünü düşünen olarak ayırmak; Ruh ile Nous arasına *logos* yerleştirerek onun Nous'la bağıni tamamen kesmek ve yerine Nous'un bir suretini koyarak bağlantıyı onun üzerinden sağlamak ancak gülünç olabilir ve üstelik bu sonsuza kadar çoğaltılabilir. Bütün bu sayısız hipostazlar, ikili varlık düzeni, karşıtlıklar ve geri dönüşler teorisi, üstün güçlerin doğuş ve batışları gibi evreler aşkın âlemi, duyulur âlemin çokluğuna indirgemekten başka şeye yaramazlar.²² Kalligas da buna işaret ederek Logos'un Plotinos'a göre yalnızca daha düşük bir alt seviyede faaliyet gösterebileceğini, onun da Ruhun buyruklarını maddî âleme taşımak olduğunu söyler.²³

"Onlar, güya Ruh, kanatlarını kaybetmesinin sonucunda görünür âlemi yaratmış ama Evren-Ruhu bu kayba maruz kalmamış diye iddiada bulunuyorlar. Evren-Ruhunun yanlış yola saptığından ve düştüğü hatadan ötürü evreni yarattığından söz edeceklerse o zaman şunların cevaplarını vermeliler: düşülen bu hatanın, sapmanın sebebi nedir? Ne zaman olmuştur? Ezelden beri mi? Eğer iddiaları böyleyse o zaman Ruh, hata ve düşkünlük hali içinde kalacaktır. Yok değil, bir başlangıç noktasının olduğunu söyleyeceklerse sorarız: Niçin o zamanda da, daha önce değil? Fakat buna karşın biz, yaratıcı Ruhun aşağıya düşmüşlüğüne karşı çıkıyoruz, bizim iddiamız, onun aşağıya düşemeyeceği üzerinedir. Aşağıya düşmüş olsaydı bu, onun yukarı âlemi unutmuş olduğu anlamına gelecektir ki, o zaman nasıl bu dünyaya hünerli bir yaratıcılık yapabilir? O, ancak yukarı âlemden seyrettiklerine dayanarak yaratabilir. Yukarı âlemi hatırlamakla yaratıyorsa hiçbir şekilde aşağıya düşmüş olamaz. Eğer hatırlaması bulanık ve belirsizse, neden bulanık olmayan görüşü gerçekleştirebileceği yukarıda kalmasın da düşsün? Yahut hâlâ bir hatırlamaya sahipse, onu tekrar yükselme kararını aldırılmakta engelleyen ne? Ruh, dünyayı yaratmış olmaktan nasıl bir fayda bekleyebilir? Şayet bundan saygınlık ve onur kazandığı söylenecekse gülünç olacak ve adeta dünyevi heykeltıraşla bir tutulmuş gibi olacaktır. Onun tasarlayarak/ölçüp biçerek yarattığı söylenecek olursa, bu yaratma özüne ait olmayacak ve gücü de yaratıcı olmayacaktır; dolayısıyla bu evreni nasıl meydana getirebilecektir? Veya bu evreni ne zaman yok etmesi beklenecektir? Eğer yaratmaktan pişmanlık duyuyorsa neyi bekliyor yok etmek için? Öyle değil bundan ıstırap duymuyorsa, artık daha fazla acı çekeceği de söylenemez çünkü zamanla ona karşı alışıp sevgi besler olmuştur. Şayet tekil ruhların geri dönüşünü beklediği söylenecek olursa, o halde evvelce bedenlenmek suretiyle bu dünyanın kötü oluşunu tecrübe etmiş ruhların hala yeniden bedenlenmek suretiyle aşağı inmelerine çoktan son vermesi gerekmez miydi? Dolayısıyla karşıtlıklar barındırmasından ötürü, evrenin kötülükle yaratılmış olduğu söylenemez. Çünkü bu, ondan yukarıdaki kavranır âlemin salt bir kopyası/sureti değil de onun aynısı olmasını beklemek olur ki bu da ona çok fazla değer atfetmek manasına gelir. Çünkü yukarı âlemin, bu evrenden başka daha güzel bir kopyasını düşünmek muhaldir. Yeryüzündekinden başka hangi ateş, yukarı âlemin ateşinden daha iyi bir kopya olabilir. Dünyamızdan başka hangi dünya, yukarı âlemin bir benzeri olabilir?"²⁴

Bu açıklamalardan anlaşılıyor ki; Plotinos, Ruhun daha yüksek âlemden koparak hatta bile-isteye oradaki ikametinden yüz çevirerek düştüğü ve bunun sonucunda görünür âlemi yarattığı fikrine karşıdır. Eğer Ruhun düşerek Nous'la irtibatı kesilecek olursa, bu görünür âlem, keyfi bir şekilde yaratılmış olacak, aslî kökenle iltisakı kurulamayacaktır. Aksi halde keyfi yaratmadan başka bir sonuç türetilmeyeceği için onun dünyevi bir sanatçı ile eş tutulması söz konusu olacaktır. Plotinos yeniden sorar:

²¹ Theo Gerard Sinnige, *Six Lectures on Plotinus and Gnosticism* (Dordrecht: Springer Science, 1999), 72.

²² Kirchner, *Die Philosophie*, 202.

²³ Kalligas, "Plotinus", 123.

²⁴ *En.2.9.4.1-43(HÇ); En.2.9.4.1-28(AÇ). Enneadların dipnot biçimlendirmesi şöyledir: Ennead'ın numarası, felsefi risalenin numarası, risaledeki bölümün numarası ve son olarak bölümdeki satır numarası. Çeviri için esas alınan kaynaklar Almanca Harder çevirisi: HÇ ve İngilizce Armstrong çevirisi: AÇ. Bunlar sırasıyla: Plotin, *Schriften in deutscher Übersetzung-Schriften 1-54*, çev. Richard Harder (Hamburg: Felix Meiner Verlag, 2020) ve Plotinus, *The Enneads*, çev. Arthur Hilary Armstrong (Cambridge: Harvard University Press, 1989).*

“[Gnostikler], Ruhun yabancı âlemden ‘geçici konaklaması-sürgünü’, ‘izlenimleri’ ve ‘pişmanlık duyması’ gibi ileri sürdükleri varlık formlarına[hipostazlara]²⁵ nasıl açıklama getirebilecekler? Eğer onlara göre, ruhun serüveni bir pişmanlık hali ile tasvir edilecekse ve izlenimleri de henüz varolanı bizzat temaşa etmeye güç yetiremediğinden varolanın kopyalarından ibaretse, bu açıklamalar, onların kendi okullarına kullanmayı önerecekleri hileli yeni terimlerden başka anlama gelmeyecektir. Çünkü onlar, sanki eski Grek okullarıyla ve terimleriyle bağları yokmuşçasına aldattıcı yeni bir düzen tezgâhlıyorlar. Hâlbuki Grekler, bütün bunları gayet iyi etüt etmişler ve herhangi bir kavram karmaşasına yahut ağdalı üsluba meyiletmeksizin açıklamışlardır. Örneğin Ruhun mağaradan adım adım, tedricen daha hakiki bir temaşaya doğru yükselen ilerleyişi böyledir. Aslında onlar, öğretilerini ekseriyetle Platon’dan alıyorlar ama sırf kendi felsefelerini bina etmek için Platon’u eğip büküyorlar ve hakikati görmezden geliyorlar. Yeraltındaki ölümler diyarında yargılamaya ve cezalandırma sahnesi, yine oradaki ırmaklar bahsi, bir bedenden diğerine geçiş gibi meselelerin hepsinin kaynağı Platon. Bunun dışında onlar, kavranır âleme çokluk atfederek orada varolanı, Nous’u, bunlardan farklı müstakil bir hipostaz olarak yaratıcıyı ve dahi ruhu kabul etmekle aslında onları Timaios’daki cümlelere borçlanıyorlar. Çünkü orada şöyle denir: Nous, nasıl ilk-köken hayat sahibi olanlarda meskün idealleri görüyorsa işte yaratıcı[Demiurgos] da tüm aslı köken örnekleri kendinde tutacak şekilde bu görünür âlemi akla uygun şekilde tasarlar. Fakat onlar, bu ibareleri anlamamışlar ve tüm varolanı, dinginliğinde mahfuz tutarak kaim kılan Nous’u ayırtmışlardır. Dolayısıyla ilk Nous’dan tamamen başka, temaşa eden Nous ve planlayarak tasarlayan[diskursif düşünen] üçüncü Nous çıkarmışlardır. Üstelik Ruh, onların düşüncelerinde planlayandan[diskursif düşünen] çok, yaratan bir rol üstlenmiştir. Onlar zannediyorlar ki bu üçüncüsü, Platoncu anlamda yaratıcı olmalıdır, oysa bilgileri yaratıcı olandan ne kadar uzak. Üstelik yaratılışın gerçekleşmesi ve birçok konuya dair kanaatlerinin hepsini kolayca Platon’un altına süpürerek bu adamın da öğretilerini bozup saptırıyorlar. Sanki bu kavranır âlem meselesi, Platon yahut eskilerin değerli düşünürleri tarafından hiç düşünülmemiş de bunlar icat etmişler!”²⁶

Görülebileceği üzere Plotinos’un Gnostiklerle arasındaki temel problem, aslında bir tür Eski Grek mirasını savunmak üzerinedir.²⁷ Bu, ilk önemli bulgu olarak saptanabilir. Ruhun ölümsüzlüğü, kavranır âlem, Tanrı, Ruhun bedenle birlikteliğini kalıcı kılmaktan kaçınma ve Ruhun bedenden kurtuluşunu oluş âleminde varlık âlemine yükselişle açıklama gibi meselelerin Platon ve daha eski Grek filozofları tarafından zaten ele alındığını savunmaktadır. Dolayısıyla Plotinos, Gnostiklerin bunları, adeta kendilerine ait düşüncelermişçesine sunmalarını eleştirmektedir. İkinci bulgu da şöyle belirginleştirilebilir: Plotinos; Gnostiklerin, düşüncelerini ileri sürerken Grek mirasını kendi deyişleriyle “çamura çekerek”²⁸ yola çıktıklarını iddia etmektedir. Bu nedenle onların öğretilerini yer yer değiştirmek, dönüştürmek suretiyle hatta bazen görmezden gelerek eski düşünürlerin şânına hâlel getirmekte olduklarını söylemektedir. Örneğin Song, Plotinos’a *gnostik* yakıştırmasında bulunanların iddialarını çürüten önemli makalesinde, İgal’e dayanarak Gnostik yaratılış mitosunun, *bütünüyle tam tersine çevrilmiş Timaios anlatısı* olduğunu vurgulamaktadır.²⁹ Gnostiklerin bunu kendilerine daha fazla dinleyici toplamak için yapıyor olmaları, Plotinos’un gücüne gitmektedir. Plotinos eskilerin öğretilerinin, olduğu gibi mutlak kabul edilmesi gerektiğini söylemez. Bu öğretilerin aslının muhafaza edilmesini, eğer kabul edilmeyen yahut eleştirilen noktalar olursa da bunların açıkça gösterilmesi ve karşı delillerin koyulması gerektiğini; dolayısıyla ayırttıkları noktalarda kendi Gnostik düşüncelerinin daha doğru ve tutarlı olduğuna bizleri ikna etmelerini söyler. Fakat sırf dinleyicilerin gönlünü fethetmek için bu eski mirası aşığılamaları, yok saymaları, küçük düşürmeleri filozofun tepkisini çekmektedir. Plotinos, eskilerin kavranır âleme dair söylediklerinin hâlâ geçerliliğini ve doğruluğunu muhafaza ettiğini, insanlara hakikate dair engin bir öğretim sunduğunu ifade ederek; günümüzde toplumun her yerine sinmiş olan güncel düzenbazlıklardan³⁰ gözleri boyanmamış kimselerin, bu kadim öğretilerden hala en yüksek ve anlaşılır şekilde nasibini alabileceğini vurgular.³¹

Nous ile Evren-Ruhu arasında kurulan ‘en iyi benzerliğe dayalı suret’ izahı, dünyanın kötü bir yer olduğu iddiasının önünü kesmeye yöneliktir. Çünkü Plotinos’a göre, bizim evrenimizden başka daha iyi bir evrenin olması mümkün değildir. Gerson

²⁵ Armstrong’un çevirisindeki dipnota göre, bu üç kavram, *Coptic Gnostik* fragmanların 5. bölümünde mevcuttur. Mısır’da Nag-Hammadi yakınlarında deri rulolar halinde bulunduğu yerin adıyla Nag Hammadi Papirüsleri olarak bilinen bu yazmalar, Kıptice yazılmış 47 fragmandan oluşmaktadır. 1. ve 2. yüzyılda yazıldığı düşünülen bu fragmanların 4. yüzyılın ilk yarısında derlendiği farz edilmektedir. 1945 yılında o yöre nin çiftçileri tarafından bulunan bu yazmaların ilk dönem Gnostik Hristiyanlara ait olduğu kabul görmektedir. Bu yazmalardan belki de en ünlüsü ve tartışma uyandırıcı Thomas İncilidir. Buna dair inceleme için bk. Mehmet Alici, “Nag Hammadi Literatüründe Gnostik Kozmogoni”, *Milal ve Nihal* 7/3 (2010), 148-150.

²⁶ *En.2.9.6.1-33*(HÇ); *En.2.9.6.1-28*(AÇ).

²⁷ Kalligas, “Plotinus”, 122.

²⁸ *En.2.9.6.55-57*(HÇ); *En.2.9.6.45-46*(AÇ).

²⁹ Euseb Song, “Was Plotinus a Gnostic?”, *The Journal of Greco-Roman Studies* 30 (2007), 166.

³⁰ Bu ifadeyi Harder, *der Betrug-göz boyama, hilekarlık; Armstrong, delusion-aldatma; Gerson edisyonu ise fast-talking trickery-çenebazlık* olarak karşılamıştır.

³¹ *En.2.9.6.66-70*(HÇ); *En.2.9.6.54-57*(AÇ).

edisonundaki dipnota göre, Gnostikler, bu âlemi, kavranır âlemin kötü bir taklidi olarak sunmaktadırlar.³² Fakat Plotinosçu bu izah, oldukça retorik, bir o kadar da güncelliğini yitirmeyecek soruyla tehlikeye düşebilir: Şayet evren iyi bir yer, o halde zenginlik ve yoksulluk, dahası bunlara neden olan adaletsizlik niye var? Plotinos'un kötülüğün kaynağı ve sebebine dair çoğu açıklamalarını içeren yeni bir çalışma mevcut olduğu için,³³ şimdilik bu sorunun, Gnostiklerle mücadele kapsamındaki cevaplarıyla ilgilenmeyeceğiz. Filozof, bu bahiste tartışmayı erdem üzerinden açar ve bilge kişinin, gelir eşitsizliği, zenginliğin sağladığı fayda yahut nüfuzlu olmanın sade yurttaşlıktan daha fazla rağbet görmesi gibi meselelerle ilgilenmeyeceğini belirtir. "Bilge kişi, bu tartışmaları seve seve başkalarına bırakır, çünkü o biliyordur, bu yeryüzünde iki türden hayat yaşanır. Ya bilgece, ya kitlelere mensup şekilde. Bilgenin yaşamı, en üstün vâriyettir ve yukarıya yöneliktir. Fakat sıradan insanların yaşamı iki katmanlıdır. Yüksek olanı, erdemi ve ilkeli yaşamı hedeflerken; kalabalık yığın daha soylu olanların lüzumlu ihtiyaçlarına koşulmakla yetinir."³⁴ Filozofa göre, dünya sahnesi, bir spor müsabakası gibidir; o nedenle galibi kadar mağlubunun da olması gayet tabiidir. Ölüm yahut tutkularını dizginleyememekten ötürü sefil olma gibi hâllere, kişinin ancak ruhu maruz kalır; ölümsüz kısmı aklı değil. Dolayısıyla ölüm gelip bizi bulduğunda, bu, zaten istemekte olduğumuza kavuşmaktan başka anlama gelmeyecektir.

Plotinos'un dünya ve evrene dair yaptığı açıklamalar, kavranır âlemlerle kurduğu benzerlik üzerindedir. Bu dünyaya için ahenk, güzellik, iyilik vesaire tüm olgular onun kavranır âlemdeki aslı kaynağından neşet etmektedir. Çünkü en nihayetinde o, üstün âlemin bir kopyası/suretidir. Peki, dünyayı hemahenk şekilde temsil eden, benzer kopyası olan nedir? Devlet. Çünkü devlette nasıl yasaya rıza ile ödüllendirme ve cezalandırma varsa, bu, dünya hayatı için de geçerlidir. Dünya hayatı, temelde bir ödüllendirme yahut cezalandırmanın sonucudur. Devletin verdiği âdil hükme nasıl rıza gösteriliyorsa dünya hayatına da rıza gösterilmesi gerekir. Plotinos "nasıl bir devletin yurttaşı olmaya kimse zorlamıyorsa, dünya hayatının yurttaşı kalmaya da seni kimse zorlamıyor"³⁵ der. Bu ibare aslında intihara bir gönderme içermektedir. Fakat VP'den, Plotinos'un intihara asla olumlu bakmadığı, hatta öğrencisi Porphyrios'u intihardan vaz geçirdiği bilinmektedir.³⁶

2. Plotinos'un Gnostik Anlatılara İtirazı

GR'nin ilerleyen kısmında Plotinos'un saçma olarak nitelendirdiği bir ifade vardır. Önce bu iddianın içeriğine yer vermek, iddia sahiplerinin kimler olabileceğinin izini sürmek açısından önemlidir:

"Onlar şunu iddia ediyorlar: Ruh ve *kesin bilgelik* [Sophia] birlikte aşağıya düşmüş ve ardından diğer ruhların da *kesin bilgelik*in âzâları olarak aşağıya inmeleri gerekliymiş. Dolayısıyla ruhlar böylece bedenlenmiş. Ancak bu açıklamayı yapan kendileri değilmiş gibi ardından şöyle diyorlar: Ruhların inmesine sebep olan İlk-Ruh, kendi açısından düşme anlamında bizatihi aşağıya inmemiş de göyü sadece karanlığı aydınlatmış; böylelikle maddede ondan bir suret oluşmuş. Böylece onlar, bu dünyada madde yahut maddî olan veya adına her ne diyorlarsa -çünkü onlar bu ikisi arasında bir ayrım yapıyorlar; daha doğrusu kanaatlerini rahatça karanlıkta bırakmak/gizleyebilmek için yağınla terim icat ediyorlar- suretin sureti şeklinde bir öğretiyi oluşturuyorlar ve buradan da Yaratıcı [Demurgos] adını verdikleri şeye kapı aralıyorlar. Şöyle ki, Onu, anasından koparak aşağıya düşmek ve dünyayı da böylece kendisinden çıkmakla tasarlıyorlar. Dahası bunu en dibe, suretin sonuncu suretine kadar türeterek sürdürüyorlar. Bu öğretiler ne kadar alçaltıcı ve hakikati örtücü!"³⁷

Armstrong ve Gerson gibi önemli Plotinos uzmanları, burada yerilen düşüncelerin, Süryani Tatianus'un (120-180) *Oratio ad Graecos* eserinin 1.3 pasajlarına ve Lyonlu Irenaeus'un (130-202) *Adversus Haereses* eserinin 1.2.2, 1.4.1, 1.7.1, 1.5.1 pasajlarında geçen

³² Plotinus, *The Enneads*, çev. Lloyd P. Gerson vd. (Cambridge: Cambridge University Press, 2018), 218.

³³ Plotinus, "Kötünün Doğası ve Kökeni Üzerine", çev. Mehmet Murat Karakaya, *Eskiye*ni 37 (Aralık/2018), 153-177. Plotinos'un kötülük üzerine görüşleri şu argümanlarla sunulur: 1-Varlıktan-Farklı-Olan Var-Olmayanın bir kipi olarak Yokluk'a temas etmiş olma hali yani fiziki dünyada bulunanlar; 2- Varlık'ın bulaca bir kopyası olarak maddi dünyada farklı var olanların ölçüden, belirlilikten, sınırdan, suret ve biçimden noksanlıkları; 3- Her şeyi kabul eden ama hiçbir şey verme kuvvesi bulunmayan, İyi'den mutlak yoksun madde; 4- İnsandaki akleden kuvvenin bakışımı Varlık'a değil Oluş'a vakfetmesi; 5- Oluşu ve dolayısıyla Çokluk'u mümkün kılan Madde'nin kendisiyle temas eden her şeyi kendine derç ederek adeta ona yapışarak yozlaştırması; 6- İyi'nin aralarında hiçbir müşterek unsur barındırmayan mutlak ilkesel zıddı; 7- Kendisinden -dir yüklemi ile bahsedilemeyecek şekilde yokluk hali yani ancak değil-dir olabilir. Çünkü her var olan, "bir şey olarak... (var)-dır" önermesiyle ifadesini bulur.

³⁴ En.2.9.9.1-14(HÇ); En.2.9.9.1-12(AÇ).

³⁵ En.2.9.9.21-22(HÇ); En.2.9.9.18-19(AÇ).

³⁶ Konuya dair yetkin bir inceleme için bk. Mehmet Murat Karakaya, "Antik Yunan ve Roma Felsefeleri Ekseninde Plotinos Felsefesinde İntihar", *Beytülhikme* 8/1 (2018), 339-355.

³⁷ En.2.9.10.23-42(HÇ); En.2.9.10.19-34(AÇ).

ifadeler olduğunda hemfikirler. Her ikisi de ilk dönem kilise babalarından ve apoloğlarından hatta sonuncusunun Aziz olduğu belirtilmelidir. Armstrong çevirisindeki dipnota göre burada, günümüze en bilindik formuyla Hıristiyan-Gnostik Valentinus'un (100-160) sistemiyle ulaşılmış Gnostik mit söz konusu edilmektedir. Bu mite göre, Ana yani Bilgelik/Sophia-Achamoth, daha yüksek bilgeliğin düşüşünü takip eden olaylar silsilesinden sonra ortaya çıkmaktadır. Demiurgos, bunun ardılı olarak maddi âlemin daha düşük ve acemi yaratıcısı olmaktadır. Armstrong, Valentinus'un bu figürlerinin, Irenaeus'un eserinden de izlenebileceğini belirtir. Armstrong, öğretilerini doğduğu Mısır'da yaydıktan sonra Roma'ya giderek yerleşmiş olan Valentinus'un çok sayıda müritlerinin olduğunu, bunların Plotinos'un okuluna devam edip etmediğine dair kesin bilgimizin olmadığını, ancak Plotinos'un ilk öğrencilerinin kısmen çeşitli fraksiyonlardaki Gnostikler olduğunu VP'den bildiğimizi belirtir. Dolayısıyla Valentinus'un eski Gnostik metinlerden devşirdiği bilgelik-Sophia öğretisini yorumlayarak sonraki Gnostik akımları yahut yukarıdaki mezkur iki apoloğu etkilediği söylenebilir. Plotinos'un bu pasajından, Valentinus'un Mısır-Suriye gnostisizmine mahsus *aeonlar* düzeni ve Zerdüştiliğe mahsus düalist bir düşüş öğretisi sistemi geliştirdiği anlaşılmaktadır. Bu öğretilerdeki unsurlar, İlk-Ruhun, ışık varlığının düşmüş gibi anlatılması, ardından diğer ruhları da indirmesi, karanlığı aydınlatması ama sonra yeniden asli vatanına dönmesi yahut en başından beri sanki hiç inmemiş gibi anlatılması şeklindeki açıklamalardır. Plotinos'un Sophia'nın âzâları olarak belirttiği ve Sophia'nın düşmesiyle, beraberinde aşağıya sürüklediği diğer varlıklar nelerdir? Bunlar, çoğunlukla Sâbiî gnostisizmine ait unsurlar olarak açıklanabilir. Yahudi-Hıristiyan gnostisizmine özgü Sophia'nın, Sabiilikteki karşılığı *Ruha* olarak bilinmektedir. Ancak Sâbiilikte düşen yalnızca *Ruha* değildir; onunla birlikte düşen *Yuşamin*, *Abatur*, *Ptahil* gibi başka ışık varlıkları da vardır.³⁸ Theiler'e göre, bu Gnostik unsurlar, yani en üst hipostazların çoğaltılması denebilecek varlıkların taaddüdü doktrini, Plotinos'un en önemli itiraz noktasıdır.³⁹ Filozofun, Gnostiklere, hipostazların çoğaltılması bağlamında karşı çıktığı bu doktrin, onun aslında Aristotelesçi fiziksel sebeplik ilkesi olan 'Bir'den ancak Bir çıkar' öğretisine hâlâ bağlı kaldığını ve kendi südür nazariyesinin de sadeliğini, yalınlığını gösterir.⁴⁰

Plotinos, Ruh ile maddi âlem-karanlık arasında kurulan ilişkiye dair iki Gnostik açıklamayı da makul bulmamaktadır. İlki, Ruhun maddeye doğru inerek onu aydınlatması, ikincisi ise maddi âlemin Ruhun düşmesiyle ortaya çıkmasıdır. İlk açıklama maddenin, karanlığın kendine ait Ruhu dahi önceleyen varlığının, mevcudiyetinin olmasını şart koşar ki, bunu Plotinos kabul etmeyecektir. İkincisi ise Ruhun ahlaki zayıflık yahut günahkâr mahiyete sahip olduğunu öne sürmelidir ki, bu, doğadaki her türlü yaratıcı kudreti Ruha atfeden Plotinos için kabul edilemez.⁴¹ Bu nedenle filozof, mezkur Gnostik öğretilere karşı uzun bir reddiye geliştirir:

"Eğer Ruhun aşağı düşmediği, karanlığı aydınlattığı öne sürülecekse onun aşağıya yöneldiğini söylemek de doğru olmayacaktır. Çünkü yalnızca kendinden çıkan ışıkla aydınlatıyorsa, o zaman onun aşağıya indiğini söylemeye ne gerek var? Sanki şöyle anlaşılıyor: karanlık en aşağıda derinlerde bir yerde bulunuyor; ruh mekânsal olarak ona iniyor ve iyice yaklaştıktan sonra ancak o zaman karanlığı aydınlatabiliyor. Bu aydınlatma esnasında, Ruh kararlı halinde kaim kalabiliyor da bunun için herhangi bir yardıma ihtiyaç duymuyorsa, neden sadece Ruh, karanlığı aydınlatıyor da Ruhtan daha üstün güçler [Nous] bu karanlığı aydınlatamamış oluyor? Ruh, Evreni yalnızca tasarlayıcı düşünceyle kavrayabilecek ve bu kavraması esnasında onu aydınlatabilecek kudretteyse neden Evreni sadece aydınlatmakla kalıyor da aynı zamanda yaratmıyor, neden önce 'suretlerin' ortaya çıkmasını beklemesi gerekiyor? [...] Eğer Ruh, yaratmak için tasarlayıcı düşünceye güç aktarmıyorsa yaratma nasıl gerçekleşiyor? Bu kurguyu bıraktık diyelim, yine de şu soru geçerliliğini koruyor: yaratma nasıl gerçekleşiyor? Fakat onlar keyiflerine göre konuşarak diyecekler ki, ilk önce bu, daha sonra şu yaratılmıştır. O zaman sorarız: Neden ilk ateş yaratılmıştır?"⁴²

Plotinos burada iki düşüncenin lalettayin karıştırılarak yeni bir öğreti olarak sunulmasını eleştirmektedir. Bu iki düşünce, Gnostik öğretilerin *aktif mücadele dönemi* denilen ikinci evresine denk düşmektedir: İlki, Ruhun, aşağıya inerek madde ve karanlıktan kendi suretini aydınlatarak yaratması ve buna Evren denilmesi; ikincisi ise yine Ruhun, tasarlayıcı düşünce ile evreni düşünmede yaratması. İkinci görüş, Platon'dan bilindik Demiurgos mitinin bir tazammunudur. Fakat ilki, Gnostik metinlerde sıkça karşılaşılan dışı figür Sophia'nın Baba-Tanrı'yı unutmaması ve ondan kopması, ardından kendi yalnızlığından sıkılarak, eş bulmak için gölgeden ibaret kaotik karanlığa yönelmesi meselesidir. Sophia, aşağısındaki karanlık âleme baktığında orada kendi suretini görmekte ve öncesinde yalnızca gölgeden ibaret olan karanlık âlem, şahsiyet kazanıp somutlaşmaktadır. Dolayısıyla maddenin varlık kazanması

³⁸ Gündüz, "Gnostik Mitolojide", 130-132.

³⁹ Willy Theiler, "Gott und Seele im kaiserzeitlichen Denken", *Entretiens von Vandœuvres-Genève* 3 (1955), 82.

⁴⁰ *Bir'den Bir çıkar ilkesi* odağında yetkin bir çalışma için bk. Muhammed Fatih Kılıç, "İbn Sînâ'da Südürün Mantığı: Sebeplik-Südür İlişkisi Hakkında Bir İnceleme", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 9/2 (2017), 1060-1061.

⁴¹ John Rist, *Plotinus: The Road to Reality* (London: Cambridge University Press, 1967), 117.

⁴² *En.2.9.11.1-43(HÇ); En.2.9.11.1-30(AÇ)*.

dişil figür Sophia'nın bilgisizliği, cehaletiyle gerçekleşmektedir.⁴³ Sâbii gnostisizmindeyse *Kara Suları* merak etmelerinden ötürü düşen varlıklar daha fazla olduğu için her biri, Işık-Âlemi ile Karanlık-Âlemi arasında birbirinden farklı dünyalar kurarlar. Fakat her hâlükârda düşüş, Sophia ile başlatılmakta ve kötülük ona tahmil edilmektedir. Bu anlatı, Gnostisizmin genelde kadına karşı olumsuz bir tutum sergilemesinin de arkasında yatan nedendir. Bundan ötürü Maniheizm başta olmak üzere Gnostik doktrinlerde evlenmeye ve cinsel birleşmeye karşı yaptırım uygulanır. Gündüz'ün tespitine göre, Gnostik metinlerde Havva, ilk insan-Âdem'i kandıran ve maddi âlemin yaratıcısı Demiurgos'la cinsel birleşmeye giren varlık olarak gösterilir.⁴⁴

Rist'e göre, yaratıcı Ruhun, formsuzluktan ve kötülükten ibaret maddi âlemi, aşağıya inerek değil bilakis kendinden yukarıdakini –Nous'u- temaşa etmesinin sonucunda yaratması, Plotinos için daha muteberdir. Aksi halde Ruhun aşağıya inerek yaratmasının tek gayesi, yaratma sonrasında Ruhun bundan ün ve şan devşireceği beklentisi olacaktır ki, bu Ruhü küçük düşürücüdür. Gnostikler karşısında Plotinos'un mevzii, Evren-Ruhunun bütünüyle yukarıda kalarak herhangi bir fiziki teması olmaksızın maddeyi aydınlatması yönündedir.⁴⁵ Ayrıca aydınlatma dediğimiz evre, mahiyeti itibariyle ya doğal ya da doğal olmayan olmalıdır. Doğal olacaksa sonsuz olmalı ve aydınlatmak için kendinden bağımsız bir maddi dayanağa gereksinim duymamalıdır. Doğal olmayacaksa, bu sefer sadece oluş âlemi değil, Varlık ve Form âlemi de kötü olmalıdır. Plotinos, her iki görüşü de yetersiz bulmaktadır. Evren-Ruhuna uygun aydınlatma, ancak sonsuz ve doğal olmakla kabul edilebilir; tek şart, maddenin yahut karanlığın zamansal ve ontolojik olarak Ruhü önceleyen varlığı bulunmamalıdır.⁴⁶

Gnostiklerde sadece Sophia'nın kopuşu üzerinden yer verilen düşüş motifi, farklı mitlerle de anlatılmaktadır. Bunlardan bir başkası Ruhun düşüşü, diğeryse üstün güçlere sahip ilahi elçilerin karanlıkla mücadele için Işık-Kralı tarafından gönderilmesi anlatıdır. Fakat hepsindeki ortak nokta, düşüşle birlikte Ruhun kirlenmesidir. Ruh, düşmeden önce ışık âleminde yaşayan tertemiz bir bakire ve çift cinsiyetli figür olarak temsil edilir. Fakat düşüşten sonra “tıpkı bakır içerisindeki gümüş gibi ruh; kemik ve et, deri ve kan, nefes... pislik olan cesedin maddi yapısı ve kabalığı içerisinde, (cesedin) nefes bağıyla bağlanmıştır.”⁴⁷ Demiurgos düşüncesi bu evrede, merkezî bir gnostik motif olarak karşımıza çıkar. Maniheizm ve Sabiilik menşeli Gnostik metinler dışında Demiurgos, neredeyse bütünüyle günahkâr, kötü, cahil, kör tanrı, şeytan, şehvetperest, lanetli gibi sıfatlarla olumsuz olarak tarif edilir.⁴⁸ Demiurgos, kötü varlıkların yardımıyla Âdem'in bedenini yaratır fakat can veremez; kırk gün hareketsiz yatan Âdem, ışık âleminde yüce yaratıcının ruhu göndermesiyle canlanır. Plotinos'un eleştirdiği çelişkili anlatıların bir başka veçhesi de budur. Çünkü Demiurgos, Sophia'nın karanlık âlemde yansıyan suretinin şahılaşması olarak da tarif edilmektedir.⁴⁹ *John'un Apokrif Kitabı*'nda ise Demiurgos, Sophia tarafından ışık âleminde bencilce yaratılır ama çok çirkin canavar görünümünde olduğundan annesi tarafından karanlık âleme saklanır ve böylece kötü âlemin ilk yöneticisi olur.

Plotinos'un bunlara itirazı, Grek ve Şarkî öğretilerin keyfi şekilde mezcedilerek ortaya yeni bir halita çıkartılmasındadır. Filozof, antik felsefi geleneğin korunmasına çabalamaktadır. Vurgulandığı üzere, Plotinos'un *GR*'de dayandığı nokta, kötülük meselesi üzerinde düğümlenmektedir. Kuşkusuz bundaki etkenler, Gnostiklerin, kötülüğe cevherî bir varoluş atfetmeleri; Demiurgos'u kötülüğün yaratıcısı olarak sunmaları; bedeninin kötülüğünü, kötü varlık Demiurgos'un karanlık âleme ait maddeyi kullanarak oluşturmasına dayandırmalarıdır. Plotinos, bu ifadeleri açıkça küstahlık olarak niteler: “Bu dünyayı yeren yahut takbih eden kimse, hem yaptığının farkında değil, hem küstahlığının nerelere uzandığından haberi yok.”⁵⁰ Plotinos, böyle söylemesinin nedenini de açıklar:

“Onlar [Gnostikler], Varlığın, Bir'den çıkarak İki, Üç vd. hiyerarşik sıralı düzenini bilmiyorlar. Bir'den sonrakilerin giderek daha kusurlu oluşunu bir ayıplama ve yerme konusu haline getiriyorlar. Hâlbuki onların her birine kusurlu doğaları ölçüsünce anlayışla rıza göstermek ve her birini mümkün olduğunca Bir'e kavuşmayı arzulamakla tasavvur etmek gerekir. Çünkü kendi öğretilerince vaz'ettikleri kozmik kürelerde cereyan eden korkunçluklarla dolu trajediler tablosunu, hakikate uygun olarak 'kozmetik şeyler güzel ve zarif eylemler' ilkesince düzenlemeleri gerekir. Çünkü

⁴³ Gündüz, “Gnostik Mitolojide”, 129.

⁴⁴ Gündüz, “Gnostik Mitolojide”, 132-133.

⁴⁵ Rist, *Plotinus*, 114.

⁴⁶ Rist, *Plotinus*, 117.

⁴⁷ Gündüz, “Gnostik Mitolojide”, 137.

⁴⁸ Gündüz, “Gnostik Mitolojide”, 159-161.

⁴⁹ Gündüz, “Gnostik Mitolojide”, 150-151.

⁵⁰ *En.2.9.13.1-2(HÇ); En.2.9.13.1-3(AÇ)*.

düşünmede tecrübesiz insanları ve eğitime dayalı gnosis dair hiçbir şey duymamış olan kimseleri korkutmaktan başka şeye yaramayan bu korkunçluklar tablosunun kozmik küreler arasında ne yeri var?"⁵¹

Plotinos'un burada, ilk kez *gnosis* sözcüğünü kullandığı fark ediliyor. Karşı çıktığı kozmik kürelerdeki korkunçluklar meselesi, Armstrong'un dipnotuna göre *Archonlar*'dır. Ona göre kozmik küreler ve hâkimleri archonlar, Gnostik anlatıda Ruhun yolculuğuna, aşılmaz güçlükte engel teşkil etmektedir. Dolayısıyla Ruhun, hakiki yurduna dönüşü için her archona uygun gelen formülün bilinmesi mecburiyeti vardır. Filozofun belirli argümantasyon dizgesinde getirmiş olduğu reddiye, tam burada en yüksek irtifasına ulaşır:

"Onlar, yukarıdaki âlemin saflığına ve duruluğuna hâle getirmek suretiyle en ağır kötülüğü yapıyorlar: yukarı âlemlere münacât ve istimat formülleri⁵² yazıyorlar. Üstelik bunu, sadece Evren-Ruhunu etkileme maksatlı değil, daha yüksek Varlıklar için de kaleme alıyorlar. Büyü sözlerini, sihir formüllerini ve akıl çelme lafızlarını ezberlemek ve ezberden söylemek suretiyle yukarı âlemleri büyülemeyi; üstün güçleri, bu sözlere itaat ettirmeyi ve bunların yardımıyla oraların yöneltilebileceğini iddia ediyorlar. Eğer birisi buna uygun gelecek formülleri tekmiyen bilir de bir takım melodileri, yakarmaları okuyacak olursa yahut bazı sesleri tıslayarak yahut ışıkla çıkartacak veya daha başka üfürük pratikleri icra edecek olursa üstün âlemin sihir gücüne ermiş olacaktır. Şunu hiç akletmezler: bedensel-maddi doğaya tâbi olmayan üzerinde, ses ve fısıltılarla nasıl etkide bulunulabilir?"⁵³

Plotinos'un yaşadığı dönemde, buna benzer uygulamaların yaygın olduğu VP 10. bölümden biliniyor. Filozof, hem İskenderiyeli Olympus'un yıldızların gücünü kullanmak suretiyle yaptığı büyüye hedef olmuş, fakat başarısızlıkla sonuçlanmış; hem de Mısırlı kâhin tarafından Roma'daki İsis mabedinde ruh çağırma ritüeline maruz kalmıştır.⁵⁴ Diğer taraftan Porphyrios'un, Plotinos'un felsefeden ayıklamış olduğu teurjik arınma ve sihir uygulamalarını, Yeni-Platonculuğa sokan ilk kişi olduğu biliniyor.⁵⁵ Geç Yeni-Platonculuk'da özellikle Iamblichos'la birlikte neredeyse merkezi önem kazanacak teurji⁵⁶ ve büyü meselesi, bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır.

Plotinos, Gnostiklerin hastalıklardan arınma ve sağaltım teknikleriyle de ilgilendiklerini bildirmektedir. Plotinos, filozofların yaptığı gibi hastalıkları ölçülülük ve düzenli bir yaşamla değil de *daemonik* varlıklarla özdeşleştirip sonrasında bu varlıkları bir takım sözler ve konuşmalar yardımıyla bedenden kovdukları iddialarına karşı çıkmaktadır. Bunlar, halk kitleleri arasında revaç ve itibar görmekte ve büyü yapanın, mucizevi güçlerinin olduğuna dair inanış baş göstermektedir. Plotinos hastalıklara, bedenin zorlanması, bitap düşme, aşırı veya zayıf beslenme yahut hava değişimlerinden başka sebepler aramanın akıllıca olmadığını düşünmektedir:

"Bedeni yarmak veya bir madde vermek suretiyle hastalığa neden olan şeyi, bedenin alt kısımlarına kaydırmaya ve oradan boşaltmaya çalışıyorlar. Uzun süreli aç kalmak ve kan aldırma ile tedavi olunacağını düşünüyorlar. Demek ki, kötü ruh, aç bırakmakla yahut maddenin tesiriyle ya tedricen etkisini azaltıyor, ya kimi durumlarda tek seferde kaybolup gidiyor veya bazen de bedenin içinde kalmaya devam ediyordur. Eğer direndiği durumlarda, o içerde kaldığı sürece nasıl iyileşmiş olmaktan bahsedilebilir? Bir seferde çıkıp gidiyorsa neden böyle oluyor? Nedir onu buna zorlayan? Belki de o, hastalıktan besleniyordur. O halde hastalığa, kötü ruhtan farklı bir şey sebep oluyor. Dahası kötü ruh, hiçbir sebebi olmaksızın insana giriyorsa, neden sürekli hasta kalınmıyor? Sadece belirli sebeplerle hasta olunuyorsa hangi ihtiyaçtan ötürü kötü ruh, insanı hastalandırıyor? Çünkü tek başına o sebepler, vücutta ateşin yükselmesine yeterli gelmekte. Dolayısıyla hastalık ortaya çıktığı anda, sanki hep bu âni kolluyormuş gibi yan neden olarak kötü ruhun da orada peydahlandığını söylemek gülünç olacaktır."⁵⁷

Gnostiklerin bu ve benzeri öğretileri, dinleyicilerin ruhları üzerinde kötü etki bırakmakta ve onları, dünyayı ve üzerindeki hakir görmeye sevk etmektedir. Plotinos'a göre hayatta en yüksek gayeye ermek için insanın önünde iki yol açılmıştır. İlki bu gayenin bedensel hazlar olduğu; ikincisiyse asalet ve erdem yoludur. Bu son yol, Tanrı tarafından belirlenmiş ve yine Tanrı'ya yönelmeyi içerir. Plotinos'a göre, Epiküros tanrısal öngörüğü reddetmiş ve hazları tatminin peşinden gidilmesini öğütlemiştir. Fakat Gnostiklerin öğretisi, hem bu öngörünün bizatihi kendisini hem de öngörünün yüce Malikini takbih etmede küstahça tutum içermektedir:

"Onlar, bu dünyanın yasalarını ve insanlığın birikimine dayanan erdemleri, ayaklar altına alıp; çağlar boyu ahlaken iktisap ettiklerimizle dalga geçiriyorlar. -Neymiş, bu dünya hayatında soyluca hiçbir şey gösterilemezmiş.- İnsanın doğuştan haiz olduğu ve uzun talim-terbiyelerden sonra

⁵¹ En.2.9.13.3-14(HÇ); En.2.9.13.3-11(AÇ).

⁵² Harder: *Beschwörungen*; Armstrong: *magic chants*; Gerson: *charms*.

⁵³ En.2.9.14.1-12(HÇ); En.2.9.14.1-9(AÇ).

⁵⁴ Porphyrios, "Plotinos'un Hayatı", 124.

⁵⁵ Clemens Zintzen, "Die Wertung von Mystik und Magie in der Neuplatonischen Philosophie", *Rheinisches Museum für Philologie* 108/1 (1965), 89.

⁵⁶ Teurji: Tanrı üzerine düşünüş yahut bilgiden çok, ona ulaşmayı hedefleyen ritüeller ve uygulamalar. Zintzen, "Die Wertung", 74.

⁵⁷ En.2.9.14.29-46(HÇ); En.2.9.14.21-34(AÇ).

olgunlaştırmaya çalıştığı adalet ve doğruluk duygusunu ve bu meyanda insanı soylu kimse yapabilecek tüm meziyetleri yerle bir ediyorlar. Geriye, sadece hazları ve kişinin yalnızca kendi keyfini bağlayan unsurları bırakıyorlar. Çünkü dünyadaki hiçbir şey, onların gözünde değerli değil; tek hedefledikleri, izledikleri şey var: Gnosis.[...]Tek bildikleri, ‘Tanrı’ya bak[Tanrıya yönel]’ demek. Buna nasıl ulaşılacağına dair hiçbir şey söylemediklerinde bu söz neye yarar? Zira bazıları diyor ki, hazlarından feragat etmeksizin, onları dizginlemeksizin Tanrı’ya pekâlâ bakabilir; her türden tutkulara bulanmış olsan da onlardan kurtulmayı denemeksizin yine de Tanrı’yı zikredebilirsin.[...] Hâlbuki hâlis ve sahih erdem olmaksızın Tanrı’dan bahsetmek yalnızca boş laftır.⁵⁸[...] Bir şeye sevgi besleyen birisinin, sevdiği o şeyin yakınlarına, onunla özel yakınlığı olanlara da dostça, içten yaklaşması gerekir. Tıpkı çocukları seven birisinin babalarını da sevmesi gibi. Zira Ruh ve ruha dair her şeyin kaynağı, onun babası konumundaki yukarı âlemdir.[...] Tanrısal öngörünün bu dünyaya ve hatta tekil nesnelere kadar erişmekte oluşunu reddetmeleri, düpedüz inançsızlık, Tanrı’yı inkârdır. Onlar, aynı zamanda tanrısal öngörünün yalnız kendilerine lütufta bulunduğunu iddia ediyorlar.[...]Duyulur âlemi yeterince seyreylememiş birisinin kavranır âlemi temaşa etmesi beklenemez. Duyulur seslerin tonlarındaki uyumu fark etmeyip bunlardan hiç etkilenmemiş bir musikişinas, nasıl olur da kavranır âlemin uyum ve ahengini takdir edebilir?[...] Fakat onlar ne bu âlemin güzelliklerini görebildiler ne de öbür âlemin güzelliğini.”⁵⁹

Plotinos’un dediklerinden anlaşılıyor ki, dünya yaşamında iyi ile kötü eyleyen arasında ayırım yapılmayacaksa; ilki her zaman değer, itibar görüp teşvik edilmeyecekse tanrısal öngörünün dünya ile insan ile ne ilgisi olabilir? Tanrısal öngörünün kimlerin yanında olacağı, kimleri gözeteceği tamamen muallakta kalmakta ve böylece bu öngörü zâid olmaktadır. Fakat Gnostikler, burada da çelişki içerisindedirler. Çünkü bir taraftan ahlaki aldırmaçlık içerisinde kalırken bir taraftan da tanrısal öngörünün olduğunu ama onun, yalnızca kendilerini gözettğini iddia etmektedirler. Kirchner onların güya bu ayrıcalıklarının, *gnosis*e sahip ve bundan ötürü seçilmiş olduklarına inanmalarından ileri geldiğini belirtmektedir. Oysa böyle bir tanrısal öngörü düşünülemez. Çünkü Tanrının, kutlu olanları, diğerlerinden ayırt etmesi için kalan ruhları tanınması ve dolayısıyla tüm dünya ile bihakkin ilgilenmesi gereklidir ki, ancak böyle olduğunda bu imtiyazlılar, diğerlerinden seçilmiş, ayıklanmış kalabilirdi.⁶⁰ Üstelik onların, bu dünyadan bir an evvel kurtulmayı ağızlarından düşürmedikleri için kendilerini bekleyen yeni bir dünya olduğunu düşünmeleri de haksızcadır. Çünkü kendileri için hazırlanmış o dünya, iddialarına göre görünen dünyanın asli örneği [*logos*] olarak tanzim edilmiş. O zaman hor gördükleri, nefret ettikleri dünyanın, *idea* halinin kime ne faydası var?⁶¹

Plotinos’un, Gnostiklerin kendilerini, ‘yerleri Tanrı’nın yanı’ olarak sunmalarına karşı çıktığı bir kısım vardır. Bu kısımda Plotinos, söz konusu iddianın, ancak rüyada uçma mesabesinde kalabileceğini söyler. Lakin filozof yine de tanrılaşmaya giden yolun, insan ruhunda her zaman açık kalacağını da felsefi hakikate uygunca teslim eder. Tam burada dikkat çekici bir ibare kullanır:

“Ruha bu yolu, ancak akıl açar [bu, ancak aklın kılavuzluğundadır]; aklın üzerine çıkmayı, aklı aşmayı istemek, ancak akıldışıya inkıraz-cöküş demektir. Bazı akılsız insanlar, şöyle laflar kulaklarına çalındığında hemen inanveriyorlar: ‘Sen sadece diğer insanların değil Tanrıların dahi üstündesin. Sen Tanrı’nın oğlusun; saygı duyduğın insanlar hatta soylu ailelerin evlatları dahi böyle değil. Fakat sen göklerden bile üstün ve daha fazlasısın. Seni endişelendirecek ne olabilir?’ Bu lafları duyan en bayağı kimseler, safsatıcı hatiplerin hilesinin farkına varmadan kendilerinin binlerce arşın uzunlukta olduğunu zannediyorlar, sanki bin sayısı çok büyük bir nicelikmiş gibi. [Hâlbuki ne elifi, ne de mertegi biliyorlar].”⁶²

Şimdi alıntıda tek tırnak içerisindeki ibareleri, Plotinos kendi metninde aktarıyor. Demek ki bu ifadelere o çağda fazlasıyla tanık olunabiliyor. Kalligas çalışmasında, burada eleştirilen öğretilerin, gnostisizmin üç insan soyu mitini hedef aldığını belirtmektedir. Şöyle ki, insanlık Âdem’in üç oğlundan türemektedir: Kabil, Habil ve Şid. *Sarcicler* yahut bedensel-dünyeviler olarak bilinen ilk soy, lanetlenmiş ve asla kurtulamayacak olanlardır. İkinci soy, ruhani olanlardır ki, onların tanrısal âlemin dış kısmında bulunan orta-ara katmana kadar yükselebilmeye imkânları bulunmaktadır. Üçüncü soy, *pneumatikler* denilen Baba’nın tanrısal ışığını kendilerinde taşıyan kurtulmuş soydur.⁶³ Kalligas, bu mitin Plotinos’daki karşılığının sırasıyla; ‘geniş yığınlar’, ‘erdemli gözetkenler’ ve ‘bilgeler’ olduğunu, dahası kendi öğretisinde ‘müzisyen’, ‘âşık’ ve ‘filozof’ olarak üç insan tipolojisi ile uyuştuğunu ancak bunların asla Gnostiklerdeki gibi Tanrısal irade tarafından önceden keskin şekilde ayrılarak belirlenmiş varoluş tarzı olmadığını söylemektedir. Aksine tüm bunlar, insanın bedensel-dünyevi meşguliyetinden kurtularak tedricen felsefe yoluyla mükemmelliğe ulaşmaya giden sürecinin müteakip farklı evreleridir.⁶⁴

⁵⁸ En.2.9.15.

⁵⁹ En.2.9.16.

⁶⁰ Kirchner, *Die Philosophie*, 205.

⁶¹ Kirchner, *Die Philosophie*, 206.

⁶² En.2.9.9.63-78(HÇ); En.2.9.9.53-65(AÇ).

⁶³ Kalligas, “Plotinus”, 123.

⁶⁴ Kalligas, “Plotinus”, 124.

Plotinos, GR'nin son bölümünde maddi varoluşun mahiyetine dair literatürde oldukça ünlü bir analogiye yer verir:

“Onların öğretmenleri insanlara, en başından nefret duyarak bedenlerini terk etmelerini söyler; bizim öğretimimiz ise ruhun bedende tutuklu olduğunu öğütler. Bu, tıpkı aynı güzel evde oturan iki kişinin durumu gibidir. Fakat ilki, sürekli evin yapılışını ve mimarını eleştirip küçümser. Ancak yine onda oturmaya devam eder. Diğeriyse eleştirip küçümsemez, bilakis mimarın o büyük sanatını över ve bu arada bir daha artık evde oturmaya ihtiyaç duymayacağı yere taşınacağı gün için hazırlık yapar, o vaktin gelmesini bekler. Dolayısıyla ilk kişiyi, evinin duvarlarının ruhsuz taşlar ve sütunlardan oluştuğundan ve mevcut evin bize yaraşır hakiki konut olmadığından sürekli yakınmasından ötürü daha bilge yahut taşınma yolculuğuna daha hazır biriymiş gibi takdim etmek ne derece doğrudur? Oysa o kişi bilmez ki, kendisini diğerinden ayıran şey, zorunluluğa tahammül gösteremeyişidir; eğer gizliden taşların güzelliğinden memnun olduğu halde, zahiren homurdanıyormuş gibi yapmıyorsa. Çünkü bizim tahammül edişimiz, bedene sahip olduğumuz müddetçe meskenlerde konaklamak zorunda kalışımıza dayanır.[...] Bizler bu dünyada, söz konusu etkilenimlere, cesaretle/erdemle karşı koyabiliriz; böylelikle onlar giderek etkilerini yitireceklerdir. Akli titizliğimiz/ölçülülüğümüz ne kadar güçlenirse, onların üzerimizdeki nüfuzu, dayanıklılığımız sayesinde azalacaktır. Zamanla etkilenimsiz/soğukkanlı kalmayı başararak Evren-Ruhuna ve yıldızların ruhuna benzerlik kazanırız. Bu benzerliğe iyice yaklaştıkça tıpkı Onlar gibi kendimizle amaçları [kendiyi erek olmak]. Biz buna, doğal istidatımız ve talim-terbiye ile doğru donanımlar kazandıktan sonra ancak temaşa yaşamında erişebiliriz, fakat onlar buna [sanki] en başından beri maliktirler.[...] İşte bu sebeple Gnostikler de, yıldızların, küreleri dışından dünyayı seyredebileceklerini kabul etmek istemezler; çünkü onlar, yıldızların ruhlarının, dışarısında bulunduğunu görmezler.”⁶⁵

Burada GR'de temel izleklerden birisi olan etik muhteviyatın ayırt ediciliği belirginleşiyor. Plotinos, ahlaklı ve kanaatkâr yaşam dışında bir yol önermiş olsaydı, onun Gnostiklere yaklaşabileceği dahi söylenebilirdi. Çünkü Ruhun Bir'e ulaşması için etik yaşamın dışında kalan tek yol, Gnostik elitizme/seçilmişliğe ve gnosis'e çıkmaktadır. Ama buradan, Plotinos'un felsefe yoluyla talim-terbiye disiplininden kopmadığı görülüyor. Dolayısıyla buna eşlik eden arındırıcı erdemlerin kesinkes kabulünün, onun Gnostiklere olan muhalif tavrını berkittiği söylenebilir. Mezkûr gnostik elitizme dair Kalligas'ın daha ayrıntılı çözümlemesi bulunmaktadır. Kalligas'a göre bu *kurtarıcı bilgi*, Grek felsefe geleneğinin yabancı olduğu insanlık tarihinin gidişatına olağanüstü, kâhince bir figürün müdahalesini tazammun etmektedir. Dolayısıyla bu kurtarıcı figür, hiçbir şekilde tutarlı, düzenli ve sistemli bir geleneğin parçası olamaz. Kalligas, *tarihten uzaklaşma* olarak tespit ettiği bu Gnostik *kurtarıcı* fikrinin, bütünüyle tarih-dışı bir figür olduğunu belirtir. Gnostikler buradan aldıkları motivasyonla, tarihin akışı içinde aktarılagelen felsefi mirası hor görmekte; bu geleneğin Platon gibi büyük düşünürlerini dahi, kendilerine verilen Gnostik özel bilginin kühüne vâkif olamayışıyla aşağılamaktadırlar. Plotinos'un gözünde bu düşüncüler, Gnostiklerin bencilliğinin, küstahlığının, kibirlerinin ve türedi olduklarının delilidir.⁶⁶

Song, Plotinos'un son açıklamalarından ilginç iki noktaya dikkat çeker: Bunlardan ilki Gnostiklerin, dünya ve dünya yaşantısından tüm nefret etmelerinin yanında, bu dünyaya dair aslında içten içe bir sevgi deneyimi taşıdıkları; ikincisi ise Gnostiklerin kaçınılmaz olana rıza gösteremeyişleri, onu mülayemetle [*praos*] karşılayamayışlarıdır.⁶⁷ Song, çalışmasında Jonas'a dayanarak bir ikileme daha dikkat çekmektedir: Gnostiklere özgü iki farklı yaşam alternatifi. Bunlardan ilki, her şeyden soyutlanmış asketik bir yaşam; ikincisiyse her türlü ahlaki normu hiçe sayan *libertenizm* yani ibahadır.⁶⁸ Çelişki, aslında bu iki aşırı ucun arasındaki gerilimden ortaya çıkmaktadır. Gnostik ibaha, bu noktada Gnostik *antinomianizmin* [yasa karşıtlığının] doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu iki ucun arasında tutulacak itidalli yol, Plotinos'un öğütlediği üzere erdem yolu, ahlaki kaideleri hayata geçirmedir. Kalligas da aynı hususu vurgulayarak erdemli yaşamın Plotinos için, sonsuz âlemin felsefi teması esnasında ortaya çıkan zorunlu bir refakatçi [concomitant] anlamına geldiğini belirtir.⁶⁹ Yani bir kimsenin aslî yaşamı temaşa ettiği halde dünyevi yaşamında erdemliliği gözetmemesi mümkün değildir. Bu erdemlilik hali, o temasının zorunlu ve doğal yan ürünüdür.

Diğer taraftan Plotinosçu bu dünyadan kaçış öğretisi, daha önce de işaret edildiği üzere kökünü Platon'da bulmaktadır, Gnostiklerde değil. Plotinos için, bu dünyadan kaçış yahut bu dünyaya olumsuz tavır, aslında *oluşa* gömülmüşlükten kurtularak *Varlığa* yani idealara yükselişi tazammun etmektedir. Kalligas, Gnostiklerin sadece maddi âlemin güzelliklerini reddetmekle kalmadıklarını, aynı zamanda yaşamda tutulacak ahlaki-pratik yola da Stoacı anlamda kayıtsız [*adiaphora*] kaldıklarını söylemektedir. Kalligas burada Irenaeus'un, ilk dönem Hristiyan-Gnostik heretiklerinden olan Simon Magus'a dair anekdotuna yer verir: ‘İnsanlar, ancak Tanrının lütfu ile kurtuluşa erebilirler; doğru eylemleriyle değil. Dolayısıyla onların eylemlerindeki doğruluk, doğayla değil ancak [tanrısız] anlaşma ile belirlenir.’ Dünyaya karşı alınacak akli tavır, yalnızca ondan yüz çevirme ve istikrah

⁶⁵ En.2.9.18.

⁶⁶ Kalligas, “Plotinus”, 125-126.

⁶⁷ Song, “War Plotin Gnostiker?”, 170.

⁶⁸ Song, “War Plotin Gnostiker?”, 179.

⁶⁹ Kalligas, “Plotinus”, 127.

olmalıdır; aksi halde ahlaki yaşamı dikkate alan davranışlarımızda gösterilecek ihtimam ve katılım, bütünüyle tiksinti uyandıran dünyaya daha fazla bağlanmayı sağlayacak ve asli hedefimiz olan ondan kurtulmayı geciktirecektir.⁷⁰

Sonuç

Plotinos'un GR'sini soruşturduğumuz bu çalışmada, temel problematiğın insan ve dünyadaki varoluşu olduğunu söyleyebiliriz. Burada, karşımıza en temelde iki perspektifin çıktığını belirtebiliriz. Pek çok din ve ezoterik düşüncenin bir halitası olarak Gnostik gelenek ve Antik Yunan'dan itibaren düşünce okullarıyla ve çoğunlukla yazılı metinlerle aktarılagelen felsefi gelenek. Her iki gelenekte de insan, evren, insanın dünyadaki varoluşu ve kurtuluşu üzerine geliştirilen öğretiler, merkezi ortak noktalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hususlar, insanlık tarihinin en eski ve bir o kadar da güncelliğini koruyan sorularına cevap aramaktadır. Dünyanın nasıl oluştuğu ve dolayısıyla iyi bir yer olup olmadığı, insanın dünya üzerindeki varoluşunun değerli olup olmadığı ve bunu müteakiben buradan kurtuluşun ne şekilde mümkün olabileceği soruları, her iki öğretilerde de karşılık bulmaktadır. Felsefi geleneğin en azından Plotinos'a kadarki evresinde, bu sorulara her ne kadar bütünüyle iyimser olmasa da ekseriyetle itidal çerçevesinde olumlu yanıt verdiğini gözlemliyoruz. Gnostik geleneğin ise, ağırlıklı olarak kötümser diyebileceğimiz bir çerçevede olumsuz açıklamalar sunduğunu söyleyebiliriz. Bu meyanda felsefi geleneğe göre, dünya yaşamı yaşanabilecek en iyi yaşam olmasa da her şeye rağmen yaşamaya değerdir, çünkü bir kez bu dünyada mukim olunmuştur. Çünkü yaşamak, can taşımak-ruhlu olmak demektir ve o nedenle semavi cisimlerin yaşamı kadar mükemmel olamayacaksa da bir değere sahiptir. En nihayetinde görünür bu maddi âlem, kavranır âlemin bir yansımasıdır. İnsanın başta *teoria* yaşamını hedeflemekle birlikte bu dünyadaki yaşamını erdemleri gözeterek sürdürmesi tavsiye edilir. Bu sonlu ve oluşa tâbi olduğundan ötürü gelip geçici dünya yaşamının nihai ereği, erdemler yoluyla bileşik olmaktan arınmak ve kendini tanrısal temaşa yaşamına vakfetmektir. Gnostik gelenekte ise öncelikle bu dünyanın yaratıcısının/mimarının kötü olduğu fikri egemendir. Dolayısıyla böyle kötü mimarın elinden çıkan bu dünya da kusurlu ve kötü bir yerdir. Dünya yaşamı, değersiz ve kötü olmakla birlikte insanda nefret ve tiksinti uyandıran bir kuruluşa sahiptir. Hal böyle olduğunda dünya yaşamını erdemleri gözeterek sürdürmenin bir anlamı kalmayacaktır. Dünya yaşamına ve dünyanın var edicisine dair sürekli bir takbih ve tahkir hâkimdir. Plotinos'un deyişle daima sızlanarak sürdürülen bu yaşam, değerli bir yaşam değildir ve yaşamaya da değer değildir. Gnostiklerin kurtuluş öğretilerinde sunulan mahiyeti belirsiz ışık krallığına gnosis yoluyla ererek kurtulmanın, tüm insanlığa asgari müşterekte öğreteceği bir şey yoktur. Çünkü insanlık, seçilmişler ve sıradanlar olarak en başından ikiye ayrılmıştır. Elbette felsefi gelenekte de belki Schopenhauer'a (1788-1860) kadar sürdürülecek seçkinlik ve sıradanlık ayrımı bulunmaktadır. Ancak bu ayrışmada dikkat edilmesi gereken kritik nokta, seçilmişlik değil *seçkinlik*dir. Seçkinlik; ölçülülük, aklıbaşındalık, bilgelik vb. erdemler yoluyla elde edilebilecek bir irtifadır; fakat seçilmişlik elde edilen değil lütfedilen, imtiyazla sunulan bir durumdur. Dolayısıyla burada tavsiye edilen disiplinli bir yaşam değil tam olarak ibahadır. İşte Plotinos da, felsefi geleneğe derinden bağlı bir filozof olarak Gnostik öğretilere çeşitli argümanlarla karşı çıkmaktadır.

Plotinos öncelikle bu görünür âlemin, Evren-Ruhunun Nous'tan düşerek yahut koparak yaratılmasına karşı çıkmaktadır. Ona göre, bu görünür âlem ve dünya, Evren-Ruhunun Nous'u temasının bir ürünüdür. Dolayısıyla Nous'daki aslı güzellikle irtibatı kopmadan yaratıldığı için o âlemin mümkün en güzel ve en iyi suretidir. Dolayısıyla Gnostiklerdeki gibi maddi âlemin kerih görülmesi, ondan tiksinti duyulması dolayısıyla yaratıcısının da takbih edilmesi düşünülemez. Metin içinde yer verilen 'aynı evde iki sakin' analojisinden de anlaşılacağı üzere Plotinosçu insan, dünyevi varoluşun kusurluluğunun bilincinde olan, fakat bundan sürekli yakınmak ve sızlanmaksızın ona rıza gösteren, ahlaki bir yaşam sürerek aşkın âleme taşınma hazırlığı yapan kimsedir. Dolayısıyla Gnostiklerde olduğu gibi bu dünyanın güzelliklerine, doğru ve dürüst yaşamına kayıtsız kalması düşünülemez. İnsanın kurtuluşu, yine kendi irade ve çabasının bir sonucu olarak iktisap edilmesi gereken bir durumdur; Gnostiklerdeki gibi yalnızca seçilmiş bir zümrenin harici bir kurtarıcı tarafından kurtarılması kabul edilemez.

Her şeyin var edici gücü olan Bir'den yahut Tanrı'dan sudur edenler, Nous ve Ruh olarak âlemin düzeni için yeterlidir. Farklı Gnostik mitlerdeki gibi çok sayıdaki ışık varlıkları yahut aeonlar ve onlar arasında gerçekleştiği anlatılan mitolojik korkunçluklar silsilesi, Varlığın ve varoluşun ahenkli nizamına gölge düşürmekte ve insanların basitlik ve sadelik kavrayışını bozguna uğratmaktadır. Yine kurtuluş için bu ışık varlıklarından ve onda meskûn güçlerden muhtelif yakarma yahut büyü formülleri ile medet ummak da tasavvur edilemez, çünkü maddî şeylerin gayri-maddî doğaya sahip olanlar üstünde etkisinin olacağını beklemek muhaldir. Bu bağlamda eski felsefe geleneğinin düşünürlerinin öğretileri, hem daha anlaşılır hem de hâlâ yol göstericidir. Gnostiklerin bu öğretilerden keyfi olarak bazı unsurları alıp, onları kendi öğretileriyle harmanlayarak yeni bir öğretiymiş gibi

⁷⁰ Kalligas, "Plotinus", 126-127.

insanlara sunması kabul edilebilir değildir. Plotinos'un buradaki tutumu, kendinden önceki felsefi ekollerin mirasını, aslına sadık bir şekilde savunmak ve Gnostiklerin, o filozofları ve öğretilerini küçük görerek aşağılamalarına karşı çıkmak şeklindedir.

Son olarak Plotinos ile Gnostikler arasındaki tartışmanın, insanlık tarihindeki özgür felsefi düşünüş ile ezoterik yahut batını düşünüş arasında vuku bulan bir yüzleşme olduğu belirtilmelidir. Plotinos'un da yaşadığı miladi 3. yüzyıl bu tartışmaların en sık sahneye çıktığı dönemlerden birisidir. İlginçtir bu ve buna yakın yüzyılların bir tür *adversus* yüzyılı olduğu da ayrıca söylenebilir. Bir tarafta eski hükmünü ve insanlar üzerindeki tatmin ediciliğini yitirmeye yüz tutmuş felsefe geleneği, diğer tarafta ise kehanete ve vahye dayalı olduğu iddiasıyla ortaya çıkan batını öğelerle yüklü doğu öğretileri vardır. Hıristiyanlık da bu tartışmalarda çoğu zaman sahne almıştır. Özellikle metin içerisinde değinilen Irenaeus'un *Adversus Haereses*'i bunlardan biridir. Elbette bu tek taraflı olmamıştır; Porphyrios'un da *Adversus Christianos* adlı hala kısmen geçerliliğini sürdüren iddialar (özellikle Matta 11: 25) taşıyan Hıristiyanlığa reddiyesi vardır. Dolayısıyla Plotinos'un bu risalesinin, döneminin mevcut tartışmalarını ve taraflarını sunması bakımından oldukça mühim bir yeri vardır. Bu, felsefi düşünüş bakımından olduğu kadar aynı zamanda din ve inançlar tarihine ait bir belge vesikası görevi de görmektedir. Eldeki çalışmanın, Türkçede ilk kez, bütüncül, metin temelli olarak mezkûr tarihi tartışmanın mahiyetinin ortaya konmasına yardımcı olacağı söylenebilir.

Kaynakça

- Alıcı, Mehmet. "Nag Hammadi Literatüründe Gnostik Kozmogoni". *Milel ve Nihal* 7/3 (2010), 145-165.
- Alıcı, Mehmet. *Işığın Elçisi Mani ve Gnostik Düşüncesi*. İstanbul: Divan Kitap, 2018.
- Aydın, Fuat. "Sır Dinlerinde Kurtuluş: Orfizm, Mitraizm, Gnostisizm". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2003), 189-198.
- Aydoğan, Hüseyin. "Plotinos Düşüncesinde Mistik Tecrübe". *İlahiyat Alanında Teori ve Araştırmalar*. ed. Nurten Kınter. 23-49. İzmir: Serüven Yayınevi, 2022.
- Eliade, Mircea. *Dinler Tarihine Giriş*. çev. Lale Arslan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003.
- Floramio, Giovanni. *Gnostisizm Tarihi*. çev. Bilal Baş-Selma Baş. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005.
- Gündüz, Şinasi. "Gnostik Mitolojide Düşüş Motifi ve Demiurg Düşüncesi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1997), 121-165.
- Hochstaffl, Josef. *Negative Theologie: Ein Versuch zur Vermittlung des patristischen Begriffs*. München: Kösel Verlag, 1976.
- Işık, Harun. "Gnostisizmin Genel Teolojik Arka Planı ve Tarihsel Gelişimi". *Gnostik Akımlar ve Okültizm Sempozyumu Tebliğler Kitabı*. ed. Hulusi Arslan vd. 29-43. Malatya: İnönü Üniversitesi Matbaası, 2012.
- Kalligas, Paul. "Plotinus against the Gnostics". *Hermathena* 169 (2000), 115-128.
- Karakaya, Mehmet Murat. "Plotinos'un Siyaset Teorisi". *Beytülhikme* 10/1 (2020), 157-178. <https://doi.org/10.18491/beytulhikme.1553>
- Karakaya, Mehmet Murat. "Antik Yunan ve Roma Felsefeleri Ekseninde Plotinos Felsefesinde İntihar". *Beytülhikme* 8/1 (2018), 339-355.
- Kazanç, Fethi Kerim. "Yeni Eflatuncu Felsefede Gnostik Unsurlar ve Tesirleri". *Gnostik Akımlar ve Okültizm Sempozyumu: Bildiriler*. 85-138. Malatya: İnönü Üniversitesi Matbaası, 2012.
- Kılıç, Cevdet. "Plotinus'ta Sudûrla İnen ve Aşkla Yükselen Çift Kutuplu Hakikat Anlayışı". *Kelam Araştırmaları* 7/1 (2009), 39-56.
- Kılıç, Muhammed Fatih. "İbn Sîna'da Sudûrun Mantığı: Sebeplik-Sudûr İlişkisi Hakkında Bir İnceleme". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 9/2 (2017), 1057-1073. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.339150>
- Kirchner, Carl Hermann. *Die Philosophie des Plotin*. Halle: H. W. Schmidt, 1854.
- Kuşçu, Emir. "Gnostik Hıristiyan Bir Akım Olarak Valentinyanizm". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2011), 95-126.
- Platon. *Timaios*. çev. Erol Günay - Lütfi Ak. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1989.
- Platon. *Devlet*. çev. S. Eyüboğlu - M. A. Cimcoz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 20. Basım, 2010.
- Platon. *Kratylos Diyaloglar* (iç.). çev. Teoman Aktürel. İstanbul: Remzi Kitabevi, 7. Basım, 2010.
- Platon. *Phaidros*. çev. Hamdi Akverdi. İstanbul: Maarif Matbaası, 1943.
- Plotin. *Schriften in deutscher Übersetzung-Schriften 1-54*. 2 Cilt. çev. Richard Harder. haz. Richard Harder vd. Hamburg: Felix Meiner Verlag, 2020.
- Plotinus. *The Enneads*. çev. Arthur Hilary Armstrong. 7 Cilt. Cambridge MA: Harvard University Press, 1989.
- Plotinus. *The Enneads*. ed. Lloyd P. Gerson. çev. George B. Stones vd. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
- Plotinus. "Kötünün Doğası ve Kökeni Üzerine". çev. Mehmet Murat Karakaya. *Eskiyeni* 37 (Aralık/2018), 153-177.
- Porphyrios. "Plotinus'un Hayatı ve Çalışmalarının Düzenlenmesi Hakkında". çev. Mehmet Murat Karakaya. *Eskiyeni* 35 (Kasım/2017), 113-150.
- Rist, John Michael. *Plotinus: The Road to Reality*. London: Cambridge University Press, 1967.
- Sinnige, Theo Gerard. *Six Lectures on Plotinus and Gnosticism*. Dordrecht: Springer Science, 1999.
- Song, Euree. "War Plotin Gnostiker?". *The Journal of Greco-Roman Studies* 30 (2007), 166.
- Theiler, Willy. "Gott und Seele im kaiserzeitlichen Denken". *Entretiens von Vandœuvres-Genève* 3 (1955), 62-91.
- Zintzen, Clemens. "Die Wertung von Mystik und Magie in der Neuplatonischen Philosophie". *Rheinisches Museum für Philologie* 108/1 (1965), 71-100.